

BAB I: PENDAHULUAN

Pengenalan

Sebagai sebuah parti yang telah setengah abad menjadi pesaing politik utama kepada UMNO, komponen utama gabungan Perikatan/Barisan Nasional yang memerintah Malaya/Malaysia, PAS, yang prestasinya di dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982 diperincikan di dalam Jadual-Jadual 1-8, ternyata merupakan satu objek yang amat menarik untuk dikaji oleh para pengkaji yang datang dari berbagai-bagai disiplin yang berbeza. Malangnya, lambakan hasil-hasil kajian mengenai PAS tidaklah membawa bersamanya kefahaman yang menyeluruh mengenai PAS itu sendiri kerana di sana sini masih lagi kedengaran keluhan-keluhan seumpama "*few have actually understood (PAS) and what it stands for*",¹ "*PAS has been a political party whose aims, philosophy, dreams and direction have been, by and large, difficult to understand*",² "*the PAS is the only legal party in Malaysia which has failed to provide sufficient information essential for an adequate understanding of its rise and ideology*",³ "*(PAS has) never been studied in terms of their concrete application of facets of Muslim political thought*"⁴ dan

¹ Farish A Noor (2002). *PAS Post-Fadzil Noor: Future Directions and Prospects*. Singapore: ISEAS. Hlm. 13.

² Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 1.

³ Safei Ibrahim (1981). *The Islamic Party of Malaysia: Its Formative Stages and Ideology*. Pasir Puteh: Nuawi Ismail. Hlm. xi.

JADUAL 1.1.

Jumlah Kerusi Dewan Rakyat Yang Dipertandingkan Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982⁵

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	001	002	002	002	002	002	002
Kedah	006	012	012	012	013	013	013
Kelantan	005	010	010	010	012	012	012
Terengganu	003	006	006	006	007	007	007
P Pinang	004	008	008	008	009	009	009
Perak	010	020	020	020	021	021	021
Pahang	003	006	006	006	008	008	008
Selangor	007	014	014	014	011	011	011
W Persekutuan	-	-	-	-	005	005	005
N Sembilan	003	006	006	006	006	006	006
Melaka	002	004	004	004	004	004	004
Johor	008	016	016	016	016	016	016
Sabah	-	-	-	016	016	016	016
Sarawak	-	-	-	024	024	024	024
Jumlah	052	104	104	144	154	154	154

⁴ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 22.

⁵ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 5; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 51-57; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 3; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 3 dan 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 3 dan 27; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan

JADUAL 1.2.

Jumlah Kerusi Dewan Undangan Negeri Yang Dipertandingkan Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982⁶

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	TD	012	012	012	012	012	012
Kedah	TD	024	024	024	026	026	026
Kelantan	TD	030	030	030	036	036	036
Terengganu	TD	024	024	024	028	028	028
P Pinang	TD	024	024	024	027	027	027
Perak	TD	040	040	040	042	042	042
Pahang	TD	024	024	024	032	032	032
Selangor	TD	028	028	028	033	033	033
W Persekutuan	-	-	-	-	-	-	-
N Sembilan	TD	024	024	024	024	024	024
Melaka	TD	020	020	020	020	020	020
Johor	TD	032	032	032	032	032	032
Sabah	-	-	-	032	048	048	048
Sarawak	-	-	-	048	048	048	048
Jumlah	TD	282	282	362	408	408	408

Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 3 dan 40; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 2 dan 36.

⁶ Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 32-50; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 3; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 3 dan 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 3 dan 27; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 4; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali

JADUAL I.3.

Jumlah Kerusi Dewan Rakyat Yang Ditandingi Oleh PAS

Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982⁷

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	000	002	002	002	000	002	002
Kedah	001	010	012	012	003	013	013
Kelantan	003	010	010	010	007	012	012
Terengganu	000	004	006	006	003	006	007
P Pinang	001	005	003	002	000	006	002
Perak	003	011	009	014	001	014	017
Pahang	001	003	004	004	000	007	007
Selangor	002	004	003	004	000	008	008
W Persekutuan	-	-	-	-	-	002	002
N Sembilan	000	003	000	003	000	004	003
Melaka	000	003	002	003	000	002	003
Johor	000	003	002	002	000	012	006
Sabah	-	-	-	-	-	-	-
Sarawak	-	-	-	-	-	-	-
Jumlah	011	058	053	062	014	088	082

Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 3 dan 40, dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 2 dan 36

⁷ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 68-76; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 51-57; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 145-173; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 52-69; Penyata Tahunan PAS 1974/1975. Hlm. 12; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 44-67; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 68-89; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 66-87.

JADUAL 1.4.

Jumlah Kerusi Dewan Undangan Negeri Yang Ditandingi Oleh PAS

Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982⁸

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	005	010	011	012	002	008	012
Kedah	000	023	021	024	008	025	026
Kelantan	003	030	030	030	022	036	036
Terengganu	000	024	023	024	010	026	028
P Pinang	000	009	004	005	001	015	014
Perak	004	029	020	029	003	032	026
Pahang	006	020	012	014	001	026	027
Selangor	002	017	007	012	001	023	023
W Persekutuan	-	-	-	-	-	-	-
N Sembilan	000	018	007	011	001	012	010
Melaka	000	011	012	014	001	014	011
Johor	000	009	011	010	000	023	011
Sabah	-	-	-	000	000	000	000
Sarawak	-	-	-	000	000	000	000
Jumlah	020	200	158	185	051	240	224

⁸ Penyata Tahunan PAS 1954/1955. Hlm. 22; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 32-50; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 67-144; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 70-114; Penyata Tahunan PAS 1974/1975. Hlm. 12-14; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 68-131; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 4; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 90-125; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 88-131 dan 194.

JADUAL 1.5.

Jumlah Kerusi Dewan Rakyat Yang Dimenangi Oleh PAS

Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982⁹

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	000	000	000	000	-	000	000
Kedah	000	000	000	003	003	002	001
Kelantan	000	009	008	006	007	002	004
Terengganu	000	004	001	002	003	000	000
P Pinang	000	000	000	000	-	001	000
Perak	001	000	000	001	001	000	000
Pahang	000	000	000	000	-	000	000
Selangor	000	000	000	000	-	000	000
W Persekutuan	-	-	-	-	-	-	-
N Sembilan	000	000	000	000	-	000	000
Melaka	000	000	000	000	-	000	000
Johor	000	000	000	000	-	000	000
Sabah	-	-	-	-	-	-	-
Sarawak	-	-	-	-	-	-	-
Jumlah	001	013	009	012	014	005	005

⁹ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 68-76; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 9; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 115; Penyata Tahunan PAS 1974/1975. Hlm. 12; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 44-67; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 20, 55 dan 126; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 19, 50, 51 dan 132.

JADUAL 1.6.

Jumlah Kerusi Dewan Undangan Negeri Yang Dimenangi Oleh PAS

Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982¹⁰

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	000	000	001	001	002	000	001
Kedah	000	000	000	008	008	007	002
Kelantan	000	028	021	019	022	002	010
Terengganu	000	013	003	011	009	000	005
P Pinang	000	000	000	000	001	001	000
Perak	001	001	000	001	003	001	000
Pahang	000	000	000	000	001	000	000
Selangor	000	000	000	000	001	000	000
W Persekutuan	-	-	-	-	-	-	-
N Sembilan	000	000	000	000	001	000	000
Melaka	000	000	000	000	001	000	000
Johor	000	000	000	000	000	000	000
Sabah	-	-	-	-	-	-	-
Sarawak	-	-	-	-	-	-	-
Jumlah	001	042	025	040	050	011	018

¹⁰ Penyata Tahunan PAS 1954/1955. Hlm. 22; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 9; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 115; Penyata Tahunan PAS 1974/1975. Hlm. 12-14; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 68-131; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 6; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 20, 55 dan 126; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 19, 50, 51 dan 132.

JADUAL 1.7.

Jumlah Kerusi Yang Calon Dewan Rakyat PAS Kehilangan

Wang Pertaruhan Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982¹¹

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	000	000	000	000	-	000	000
Kedah	001	000	002	000	000	000	000
Kelantan	002	000	000	000	000	000	000
Terengganu	000	000	001	000	000	000	000
P Pinang	000	001	002	000	-	003	000
Perak	001	001	001	002	000	006	007
Pahang	001	000	001	000	-	001	001
Selangor	000	000	001	000	-	001	005
W Persekutuan	-	-	-	-	-	002	002
N Sembilan	000	000	000	000	-	003	002
Melaka	000	000	002	000	-	000	001
Johor	000	002	001	000	-	010	004
Sabah	-	-	-	-	-	-	-
Sarawak	-	-	-	-	-	-	-
Jumlah	005	004	011	002	000	026	022

¹¹ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 68-76; Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 9, Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 115; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 133; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan

JADUAL 1.8.

Jumlah Kerusi Yang Calon Dewan Undangan Negeri PAS Kehilangan Wang
Pertaruhan Di Dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1955-1982¹²

	1955	1959	1964	1969	1974	1978	1982
Perlis	TD	000	000	000	000	000	000
Kedah	TD	003	001	000	000	000	000
Kelantan	TD	000	000	000	000	000	000
Terengganu	TD	002	002	000	000	000	000
P Pinang	TD	001	002	000	000	005	003
Perak	TD	010	001	008	000	011	010
Pahang	TD	001	005	002	000	007	002
Selangor	TD	002	002	000	000	006	009
W Persekutuan	-	-	-	-	-	-	-
N Sembilan	TD	010	005	004	000	004	005
Melaka	TD	000	009	000	000	003	005
Johor	TD	007	010	004	-	015	006
Sabah	-	-	-	-	-	-	-
Sarawak	-	-	-	-	-	-	-
Jumlah	TD	036	037	018	000	051	040

Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978 Hlm. 188; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982 Hlm. 193.

¹² Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 9; Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 115; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 133; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 31; Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 188; dan Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 186, 193 dan 194.

"penulis dan penyelidik (mengenai PAS masih belum berjaya) memberi suatu gambaran yang wajar (tepat) mengenai Islam dan sejarah politik yang diperjuangkan oleh PAS".¹³

Faktor utama yang menyumbang kepada kesukaran untuk memahami PAS adalah ketiadaan maklumat yang secukupnya mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanannya, khususnya maklumat yang diperolehi daripada dokumen-dokumen rasmi PAS sendiri,¹⁴ menyebabkan kebanyakan pengkaji terpaksa bergantung kepada bahan-bahan rujukan sekunder--yang kesahihannya boleh dipertikaikan--sebagai sumber maklumat mereka. Di dalam keadaan bahan-bahan rujukan sekunder tidak diperolehi atau gagal memberikan maklumat yang secukupnya mengenai sesuatu perkara,¹⁵ jalan

¹³ Ahmad Kamar Abdul Rahman (1984). *Parti Islam Se-Malaysia Di Peringkat Negeri (Kedah) dan Di Peringkat Kawasan (Kubang Pasu): Satu Kajian Tentang Agama, Politik Dan Kepimpinan*. Universiti Malaya. Hlm. 32.

¹⁴ Alias Mohamed telah pernah menyatakan kekesalan beliau di atas kegagalan PAS untuk melakukan sesuatu bagi membolehkan PAS, khususnya tokoh-tokohnya, lebih difahami. Tulis beliau di dalam sebuah buku beliau: "Saya juga masih tertunggu-tunggu kalau-kalau PAS ingin berbudi kepada pemimpin-pemimpinnya seperti Ahmad Fuad (Hasan), Dr Abbas Alias, Yusoff Rawa, Dato' (Mohd) Asri (Muda), Dato' Mohamad Nasir dan Abu Bakar (Hamzah) dengan menulis riwayat hidup mereka, bahkan saya menunggu PAS menerbitkan rekod perjuangan Dr Burhanuddin (al-Helmy) dan sejarah penyertaan Zulkiflee Muhammad yang singkat dalam parti mereka dalam kerangka perjuangan politik nasional. Malangnya, nampaknya masih belum ada keperluan (bagi) PAS untuk merakamkan sumbangan-sumbangan para pemimpin awal mereka dalam bentuk biografi yang lengkap dan terperinci" (Alias Mohamed (2003) *Abu Bakar Hamzah Dalam Kenangan*. Petaling Jaya: Gateway Publishing House. Hlm. 33). Kekesalan beliau ini malahan telah mendorong beliau untuk mendakwa bahawa "PAS begitu bimbang akan membuka pekungnya sendiri apabila sejarah perjuangan PAS di bawah pimpinan Ahmad Fuad (Hasan), Dr Abbas Alias, Dr Burhanuddin (al-Helmy) dan (Dato' Mohd) Asri (Muda) didedah kepada *scrutiny* ahli-ahli sejarah atau jika diletakkan di bawah teropong penganalisis yang kritis" (Ibid. Hlm. 63), juga untuk mencabar "para 'penulis PAS', termasuk (Ahmad) Subky (Abdul) Latif", supaya "menjejak kesan-kesan perjuangan Ahmad Fuad (Hasan), Dr Abbas Alias, Dr Burhanuddin (al-Helmy) atau Dato' (Mohd) Asri (Muda) secara jujur tanpa terpijak sisa-sisa perjuangan parti itu yang *problematic* dan menyatakannya dengan tidak memakai teropong yang berlapis" (Ibid. Hlm. 65-66).

¹⁵ Ramlah Adam telah pernah menyatakan kekesalan beliau di atas kegagalan bahan-bahan rujukan sekunder, khususnya akhbar-akhbar tempatan, untuk memberikan maklumat atau untuk memberikan maklumat yang mencukupi mengenai PAS ini. Tulis beliau di dalam sebuah buku beliau: "Cerita dan berita tentang PAS dan parti pembangkang memang jarang sekali disiarkan (oleh akhbar-akhbar utama seperti Utusan Melayu, Berita Harian dan akhbar-akhbar berbahasa Inggeris) kecuali jika terdapat krisis dalam parti-parti tersebut barulah diberi lebih perhatian kepada mereka dengan niat politik yang jelas, iaitu untuk menunjukkan kelemahan (mereka) di mata orang ramai. Dasar ini menyulitkan penyelidik kerana bahan-bahan tentang mereka dalam laporan-laporan kerajaan juga tidak ada kecuali bagi mengisytiharkan penangkapan (tokoh-tokoh) mereka sebagai pesalah politik. Penutupan berita bagi mereka ini menjadikan penulisan bagi tokoh-tokoh politik pembangkang sangat rumit, malah, kalau dapat dilakukan pun, gambaran yang dapat dilahirkan bukanlah suatu gambaran yang sempurna,

yang selalu dipilih oleh para pengkaji berkenaan ialah untuk sama ada meninggalkan terus perbincangan mengenainya atau membincangkannya dengan cara membuat kenyataan-kenyataan umum yang tidak disokong oleh sebarang bukti atau yang sekadar disokong oleh bukti-bukti yang lemah. Sebilangan kecil daripada pengkaji ini walau bagaimanapun akan memilih jalan selamat dengan mengakui ketidaktahuan mereka mengenai perkara ini dengan umpamanya menyatakan bahawa "*it is not known how many rounds of negotiations were held between these leaders*"¹⁶ atau bahawa "*the exact bone of contention that led to this rejection of Ahmad Fuad's wish is not fully known*".¹⁷

Tanpa mengira apakah kegagalan para pengkaji untuk menggunakan bahan-bahan rujukan primer sebagai sumber maklumat mereka adalah disebabkan oleh ketidakwujudan bahan-bahan itu sendiri atau sekadar disebabkan oleh kegagalan mereka untuk mengesani lokasi-lokasi kewujudannya, ketiadaan maklumat yang secukupnya mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS di dalam kebanyakan hasil kajian yang telah pernah dibuat ke atas parti itu sebelum ini tidak syak lagi telah menjadi penyumbang utama kepada kelemahan hasil-hasil kajian berkenaan¹⁸ sekaligus menyebabkan kajian-kajian baru ke atas aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS amat terus perlu dilakukan sehinggalah kajian-kajian yang lebih definitif telah berjaya dihasilkan. Secara umumnya, kelemahan-kelemahan terbesar hasil-hasil kajian yang

seimbang dan menyeluruh" (Ramlah Adam (2004). *Gerakan Radikalisme Di Malaysia (1938-1965)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. Hlm. 457)

¹⁶ Y Mansoor Marican (1976). *The Political Accommodation of Primordial Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia)*. The University of British Columbia. Hlm. 209.

¹⁷ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 220.

¹⁸ Akui Alias Mohamed, yang sekadar mahu menerbitkan sebuah buku biografi Abu Bakar Hamzah, umpamanya: "Tanpa maklumat yang cukup daripada buku, risalah dan makalah yang beliau tulis atau ditulis atau disediakan oleh partinya sendiri, PAS, maka segala usaha untuk memaparkan Ustaz Abu Bakar Hamzah sejelas-jelasnya mungkin tidak akan berjaya" (Alias Mohamed (2003). *Abu Bakar Hamzah Dalam Kenangan*. Petaling Jaya: Gateway Publishing House. Hlm. 33).

telah dibuat ke atas PAS sebelum ini boleh dibahagikan kepada tiga bentuknya yang tersendiri, iaitu, pertama, masalah "*omission, or, alternatively, inadequate analysis, of events*", kedua, masalah "*absence of facts*" dan, ketiga, masalah "*factual errors*" di mana gabungan daripada ketiga-tiga masalah ini seterusnya turut menyumbang kepada satu lagi kelemahan terbesar hasil-hasil kajian ini, iaitu masalah "*conflicting conclusions*".

Permasalahan Kajian Terdahulu

Masalah "Omission Of Events"

Salah satu masalah utama yang terdapat di dalam hasil-hasil kajian yang telah pernah dibuat ke atas PAS sebelum ini adalah kecenderungan para pengkajinya untuk langsung tidak memasukkan atau untuk tidak menganalisis dengan secukupnya aspek-aspek, khususnya peristiwa-peristiwa, tertentu daripada perjalanan PAS di dalam hasil-hasil kajian mereka. Tanpa mengira sama ada peninggalan atau ketidakecukupan penganalisan ini adalah disebabkan para pengkajinya tidak mempunyai maklumat yang mencukupi mengenai sesuatu peristiwa atau disebabkan mereka sekadar tidak menganggap peristiwa ini terlalu penting untuk disebut atau dianalisis berbanding peristiwa-peristiwa lain, kegagalan ini akan mendatangkan kecacatan yang tidak kurang besar kepada hasil kajian mereka. Walaupun kemasukan peristiwa-peristiwa berkenaan tidak akan terlalu menjejaskan kesimpulan kajian mereka sekalipun, ia tetap perlu dimasukkan dan dianalisis dengan secukupnya kerana berlakunya sesuatu peristiwa itu bukanlah secara terasing, malah bertali-temali pula dengan peristiwa-peristiwa lain yang berlaku sebelumnya, menyebabkan kefahaman yang menyeluruh ke atas peristiwa itu hanya boleh diperolehi apabila ia diperlihatkan di dalam konteks yang lebih menyeluruh.

Alias Mohamed, yang mengkaji perkembangan PAS di antara tahun-tahun 1951 dan 1986, umpamanya langsung tidak membincangkan perkembangan PAS di antara tarikh pemangkuan jawatan Yang Dipertua Agung PAS oleh Mohd Asri Muda (29 Januari 1965)¹⁹ dan tarikh Pilihan Raya Umum Kali Ke-4 (10 Mei 1969),²⁰ malah di antara tarikh Pilihan Raya Umum Kali Ke-6 (24 Ogos 1978)²¹ dan tarikh Pilihan Raya Umum Kali Ke-7 (24 Ogos 1982)²² juga, sedangkan banyak peristiwa penting yang telah berlaku ke atas PAS dalam jangka masa tersebut. Beliau juga didapati gagal membuat penganalisan yang secukupnya terhadap banyak peristiwa yang telah berlaku ke atas PAS dalam era Mohd Asri Muda, khususnya kegagalan beliau untuk membuat penganalisan yang secukupnya ke atas perjalanan Pilihan Raya Umum 1969,²³ ke atas proses pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS²⁴ dan Barisan Nasional,²⁵ ke atas krisis politik yang berlaku di Kelantan pada tahun 1977²⁶ dan ke atas perletakan jawatan Mohd Asri Muda.²⁷ Setakat yang mengenai perkembangan PAS dalam era Mohd

¹⁹ Alias Mohamed (1989). PAS' Platform: Development and Change 1951-1986. Universiti Malaya. Hlm. 128.

²⁰ Ibid. Hlm. 130-137.

²¹ Ibid. Hlm. 216-223.

²² Ibid. Hlm. 228-230.

²³ Ibid. Hlm. 130-137.

²⁴ Ibid. Hlm. 157-161.

²⁵ Ibid. Hlm. 172. Sepanjang yang mengenai proses pembentukan Barisan Nasional, Alias Mohamed sekadar menyatakan bahawa "*that fateful year (1969) not only signified the end of an era under the conservative pro-Western leadership of Tunku Abdul Rahman, but also spelt the beginning of an epoch which witnessed important governmental and political changes, the climax of which was marked by the inclusion of the powerful PAS into the National Front Government*".

²⁶ Ibid. Hlm. 209-213.

²⁷ Ibid. Hlm. 225-230.

Asri Muda, beliau dilihat lebih berminat untuk "membuktikan" berleluasanya kewujudan rasuah di dalam Kerajaan Kelantan dari menghuraikan perkembangan PAS sendiri.²⁸

Zambry Abdul Kadir, yang mengkaji perkembangan PAS di antara tahun-tahun 1951 dan 1995, walaupun telah cuba menyentuh perkembangan PAS secara yang lebih menyeluruh, langsung tidak menyebut, apatah lagi untuk membincangkan, penyertaan PAS di dalam Barisan Nasional, juga perjalanan Pilihan Raya Umum 1974 dalam mana PAS buat kali pertama dan terakhirnya menyertainya di atas tiket Barisan Nasional, dan terus membincangkan perkembangan PAS di antara tahun-tahun 1974 dan 1977 di dalam konteks kedudukannya di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS seolah-olah Barisan Nasional tidak wujud, dan seolah-olah PAS sendiri tidak menyertainya, pada masa itu.²⁹ Beliau juga didapati gagal membuat penganalisan yang secukupnya terhadap banyak peristiwa yang telah berlaku ke atas PAS dalam era Mohd Asri Muda, khususnya kegagalan beliau untuk membuat penganalisan yang secukupnya ke atas proses

²⁸ Tindakan Alias Mohamed memperuntukkan sebahagian besar daripada hasil kajian beliau (Ibid. Hlm. 175-191) untuk memperkatakan tentang "bukti-bukti" berleluasanya kewujudan rasuah di dalam Kerajaan Kelantan dan bentuk "bukti-bukti" itu sendiri mungkin boleh lebih difahami melalui penjelasan Khoo Kay Kim, di dalam kata-kata aluan beliau kepada sebuah buku Alias Mohamed, iaitu *Malaysia's Islamic Opposition: Past, Present and Future*, bahawa "*(Alias Mohamed) does not disguise the fact that his own political stance is opposed to that of PAS*" (Khoo Kay Kim, Foreword, dlm. Alias Mohamed (1991). *Malaysia's Islamic Opposition: Past, Present and Future*. Kuala Lumpur: Gateway Publishing House. Hlm. 1), juga melalui pengakuan Alias Mohamed sendiri, di dalam pengenalan beliau kepada sebuah buku beliau yang lain, bahawa sebuah lagi buku beliau yang lain, iaitu *Kelantan: Politik dan Dilema Pembangunan*, "tidak mempunyai sifat akademik yang baik" (Alias Mohamed (1978). *Sejarah Perjuangan Parti PAS: Satu Dilema*. Kuala Lumpur: Utusan Melayu. Hlm. xi). Adalah agak menghairankan bahawa, di sebalik penjelasan Khoo Kay Kim dan pengakuan Alias Mohamed ini, sesetengah pengkaji politik Malaysia--umpamanya Mohd Kamarulnizam Abdullah Bukhari yang telah menggunakan "bukti-bukti" yang dikemukakan oleh Alias Mohamed di dalam dua buah buku beliau (Alias Mohamed (1991). *Malaysia's Islamic Opposition: Past, Present and Future*. Kuala Lumpur: Gateway Publishing House; dan Alias Mohamed (1994). *Kelantan Di Bawah Pemerintahan PAS: Masalah Tanah Dan Rasuah*. Petaling Jaya: Gateway Publishing House) untuk mengisytiharkan bahawa "*Kelantan under the Dato' Asri's administration was full of corruption scandals*" (Mohd Kamarulnizam Abdullah Bukhari (1998). *The Socio-Political Implications of the Dakwah Phenomenon (Islamic Revivalism) in Malaysia: Questions of Malay Unity and National Security*. Lancaster University. Hlm. 180)--boleh menerimanya "*at its face value*".

²⁹ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 294-296.

pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS,³⁰ ke atas krisis politik yang berlaku di Kelantan pada tahun 1977,³¹ ke atas perjalanan Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan pada tahun 1978,³² ke atas perjalanan Pilihan Raya Umum 1978³³ dan Pilihan Raya Umum 1982³⁴ dan ke atas perletakan jawatan Mohd Asri Muda.³⁵

Masalah "Absence Of Facts"

Satu lagi masalah utama yang terdapat di dalam kajian-kajian yang telah pernah dibuat ke atas PAS sebelum ini adalah kecenderungan para pengkajinya untuk membuat kenyataan-kenyataan umum yang gagal disokong oleh sebarang bukti atau yang sekadar disokong oleh bukti-bukti yang lemah. Walaupun kecenderungan sebegini pernah dipertahankan oleh seorang tokoh sejarah tanah air yang menyatakan bahawa "*it would be presumptuous for any scholar to dismiss, in cavalier fashion, the explanation of another on the grounds that the latter's is based on 'airy generalization'*",³⁶ pembelaan sebegini ternyata tidak akan mampu untuk bertahan lama sekiranya data-data konkrit yang membuktikan ketidaktepatan kenyataan-kenyataan umum berkenaan mampu diperolehi. Tanpa menafikan hakikat bahawa kenyataan-kenyataan umum sebegini turut berguna untuk meluaskan andaian-andaian yang boleh menjelaskan sesuatu peristiwa

³⁰ Ibid. Hlm. 285-292.

³¹ Ibid. Hlm. 295-296.

³² Ibid. Hlm. 311.

³³ Ibid. Hlm. 311-312.

³⁴ Ibid. Hlm. 321-322.

³⁵ Ibid. Hlm. 312-324.

³⁶ Khoo Kay Kim, Foreword, dlm. Alias Mohamed (1994). PAS' Platform: Development and Change 1951-1986. Petaling Jaya: Gateway Publishing House.

yang tertentu, kehadiran frasa-frasa seperti *"it was quite widely accepted that"*,³⁷ *"speculations were rife that"*,³⁸ *"evidence seems to point to the fact that"*,³⁹ *"there was widespread belief that"*⁴⁰ dan *"it was no secret that"*⁴¹ di dalam sesuatu ayat menyebabkan ayat itu perlu diterima di atas sifatnya sebagai andaian semata-mata.

Kenyataan-kenyataan umum sebegini ternyata amat digemari oleh Alias Mohamed yang mendakwa bahawa para pemimpin PAS telah mengambil kesempatan dari penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS untuk mengumpulkan harta kekayaan,⁴² bahawa penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS adalah didorong oleh hasrat para pemimpin PAS untuk menyelamatkan diri mereka dari didakwa di atas kesalahan rasuah,⁴³ bahawa Kerajaan Kelantan telah memberikan

³⁷ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 152-153.

³⁸ Ibid. Hlm. 175.

³⁹ Ibid. Hlm. 179.

⁴⁰ Ibid. Hlm. 176.

⁴¹ Ibid. Hlm. 205.

⁴² Ibid. Hlm. 152-153, 166-167 dan 171. Mengikut Alias Mohamed: *"After PAS entered the coalition, it was quite widely accepted in Kelantan that the leaders of the party had done very well in terms of acquiring positions of power. Indeed, after Dato' Asri became a Federal Minister and Dato' Ishak took his place as Kelantan Menteri Besar, the wealth of both these gentlemen was believed to have risen to astronomical heights"; "(PAS joining the Coalition led by UMNO) was also a chance for the PAS leaders to take advantage of the opportunity to carry on their activities, notably economic, with the least interference from the federal government"; "That PAS' decision (to co-operate with the Alliance) directly affected the personal interests of its leaders would be difficult to deny and certain developments since then have begun to shed light on the behavioural tendency of the party's leaders"*.

⁴³ Ibid. Hlm. 169-170, 175 dan 179. Mengikut Alias Mohamed: *"PAS' decision to form the coalition with the Alliance could have been prompted by events which were believed to have deeply affected the leading figures among the party's top brass and which still remains a secret"; "In fact, speculations were rife at that time that Tun Razak's government was finalising plans to bring to justice certain PAS leaders who were found to be abusing their positions and power to enrich themselves"; "Evidence seems to point to the fact that PAS leaders' decision to form the coalition with the Alliance was made after they had given thoughtful consideration to the risks if they had refused"*. Di dalam kajian sarjana beliau, Alias Mohamed telah, selain menyatakan bahawa *"probably finding that the NBI had a strong case against them, the PMIP (leaders) decided to barter the party in exchange for charges of corruption to be dropped"*, turut memperkecilkan skop "para pemimpin PAS" ini kepada Mohd Asri Muda dan Ishak Lotfi Omar, khususnya kepada Mohd Asri Muda sendiri *"(whose) NBI files in connection with legal proceedings against (him) had been forwarded to the Prime Minister"* (Alias

sejumlah besar kawasan perlombongan dan pembalakan kepada beberapa individu dan syarikat⁴⁴ dan bahawa adalah menjadi kelaziman untuk Kerajaan Kelantan memberikan tanah dan kawasan pembalakan kepada para pemimpin dan penyokongnya.⁴⁵ Beliau juga turut didapati membuat dakwaan bahawa beberapa pemimpin PAS yang berasal dari kawasan utara tanah air,⁴⁶ juga para pemimpin Dewan Pemuda PAS,⁴⁷ tidak menyenangi kepimpinan Mohd Asri Muda, bahawa Kerajaan Kelantan telah hampir runtuh pada tahun 1975,⁴⁸ bahawa kejatuhan Mohamad Nasir dirancang oleh Mohd Asri Muda⁴⁹ dan

Mohamed (1977). *The Pan Malayan Islamic Party's Decision to Join the National Front Government of Malaysia*. University of New Brunswick. Hlm. 135-138). Y Mansoor Marican juga turut menyatakan: "My respondents...were unanimous in the identification of the single most corrupt leader ('X'). In 1971, the Kelantan State Economic Development Corporation became the target of investigations...Fearing that these investigations would eventually hurt his own interests, it was alleged by my respondents that 'X' was keen on 'patching-up' his relations with the Alliance. The coalition arrangement apparently provided a convenient outlet". Beliau walau bagaimanapun telah tidak mendedahkan identiti sebenar "my respondents" itu dan hanya menyatakan bahawa mereka adalah "a PAS State Executive Council Member and a former Kelantan State Economic Development Corporation official" (Y Mansoor Marican (1976). *The Political Accommodation of Primordial Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia)*. The University of British Columbia. Hlm. 217-219).

⁴⁴ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 176, 177 dan 178. Mengikut Alias Mohamed: "There was widespread belief that during PAS' rule, more than one million acres of timber and forest land were alienated to several companies--both foreign and local--and individuals who had contributed in one way or another to PAS' control of Kelantan."; "By (1969), close to one million acres of forest and timber concessions were given to foreign and local companies"; "According to PAS sources, the state government, through Dato' Asri's initiative, alienated 900,000 acres of timber land to various Chinese companies with a very low premium".

⁴⁵ Ibid. Hlm. 191 dan 206. Mengikut Alias Mohamed: "Under PAS leadership, it was common for a Wakil Rakyat (State Assemblyman) to get 25,000 to 30,000 acres (of land and timber concessions) each"; "PAS leadership in Kelantan practised the distribution of timber concessions to party leaders and functionaries since it came to power in 1959"; "200,000 acres of timber land...had been given to Dato' Asri's loyal supporters and PAS State Assemblymen".

⁴⁶ Ibid. Hlm. 167. Mengikut Alias Mohamed: "The transfer of national leadership from Perak--in effect, PAS' birth place and the state where it had a 'revolutionary' beginning--to Kelantan seemed to have disenchanting several northern-based party leaders. Among these were Dato' Haji Mohd Asri's peers who knew well his ambition, passion and political propensity".

⁴⁷ Ibid. Hlm. 225. Mengikut Alias Mohamed: "The Dewan Pemuda (Youth Wing) of the party was unhappy with (Dato' Mohd Asri) and those who could be numbered his staunch supporters. This was particularly true after Dato' Mohd Asri decided to lead PAS to join the Barisan Nasional in 1973".

⁴⁸ Ibid. Hlm. 204-205. Mengikut Alias Mohamed: "In June 1975, two events in Kelantan almost brought down the state government. The first event was the appointment of Dato' Haji Mohamad Nasir as the new Menteri Besar of the state by the National Front leader and Prime Minister, Tun Abdul Razak, replacing Dato' Haji Ishak Lotfi Omar, Dato' Asri's uncle...The second event was the announcement by Dato' Haji Mohamad Nasir that he would contest the PAS national presidency in the (1975) party elections".

bahawa titik-tolak pemecatan PAS dari Barisan Nasional adalah berpunca daripada keputusan Mohamad Nasir untuk menandingi jawatan Yang Dipertua Agung PAS.⁵⁰

Zambry Abdul Kadir juga tidak terlepas dari kecenderungan sebegini di mana beliau umpamanya didapati mendakwa bahawa pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS adalah didorong oleh perubahan pendirian UMNO yang telah menjadi lebih Islamik,⁵¹ bahawa para pemimpin PAS berpuas hati dengan hasil perundingan pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS,⁵² bahawa Dewan Ulama' PAS langsung tidak menyokong usaha pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS,⁵³ bahawa ketidakpuasan hati ahli-ahli bawahan PAS terhadap pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS gagal disedari oleh para pemimpin PAS,⁵⁴ bahawa kemasukan

⁴⁹ Ibid. Hlm. 209-210. Mengikut Alias Mohamed: "*Dato' Asri and his supporters endeavoured to plan the fall of the new Menteri Besar... However, it was not until 1977 that the group made their move*".

⁵⁰ Ibid. Hlm. 205-206. Mengikut Alias Mohamed: "*The decision made by Dato' Haji Mohamad Nasir to bid for the party presidency in 1975 set in motion a chain of events which was to lead to the party's fateful expulsion from the Barisan Nasional in 1977*".

⁵¹ Zambry Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University. Hlm. 285. Mengikut Zambry Abdul Kadir: "*In response to the growing discontent of the youths, and to match the rigor of PAS, UMNO finally adopted a more supportive attitude towards Islam. This became apparent later when the Alliance formed a coalition with the PAS in 1973*". Untuk pandangan yang berbeza, lihat umpamanya kenyataan Syed Ahmad Hussein ini: "*Post-1969 Malaysia was to remain as definably non-Islamic as before... (as) the Rukun Negara reasserted the secular basis of state and society*". Malah, mengikut beliau lagi: "*Revivalists were most agreeable to the role played by the changes brought by Razak's new order in encouraging the search for Islam. The distaste for Razak and his new policies were telling. The Rukun Negara, the revolusi mental, the modernization drive, the authoritarian tendencies and the 'capitalist' New Economic Policy were much cited as sources of Muslim discontent. They were all seen as the key cause of inequality, moral decadence, repression and increasing secularization that made it imperative for Islam to come forth 'to save the Malays'*" (Syed Ahmad Hussein (1988). Islam and Politics in Malaysia, 1969-1982: The Dynamics of Competing Traditions. Yale University. Hlm. 131 dan 138).

⁵² Zambry Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University. Hlm. 288. Mengikut Zambry Abdul Kadir: "*Several meetings were convened with Tun Razak and Tun Dr Ismail. PAS certainly found the meeting with the UMNO leadership to be fruitful*".

⁵³ Ibid. Hlm. 291. Mengikut Zambry Abdul Kadir: "*The (PAS) Dewan Ulama' had rejected the idea of forming a coalition government outright*".

⁵⁴ Ibid. Hlm. 292-293. Mengikut Zambry Abdul Kadir: "*The acrimonious debate over the coalition issue within PAS had implicitly undermined the party's strength... At the grass-root level, people began*

para pemimpin ABIM berjaya menyederhanakan ahli-ahli PAS tetapi usaha mereka ini dihalang oleh kumpulan serpihan di dalam PAS,⁵⁵ bahawa Mohd Asri Muda masih memperkatakan tentang isu kebangsaan Melayu tatkala golongan muda di dalam PAS tidak lagi berminat dengannya,⁵⁶ bahawa kegagalan Mohd Asri Muda melantik orang-orang beliau menjadi Pesuruhjaya PAS Negeri menyebabkan beliau menyusun semula kepimpinan parti⁵⁷ dan bahawa Mohd Asri Muda cuba memperkukuhkan semula PAS dengan mengakui kegagalan pendekatan politik beliau tetapi ia menemui kegagalan.⁵⁸

to feel a growing sense of alienation...There was a tremendous, growing dissatisfaction which went unnoticed by the party's leadership".

⁵⁵ Ibid. Hlm. 314-315. Mengikut Zambry Abdul Kadir: *"Despite the growing radicalism of PAS, particularly in the rural areas, the entry of ABIM leaders managed to moderate the party's members...(but) PAS' moderate identity as infused by the former ABIM leadership was eventually fragmented by the distorted imagination of the splinter groups"*. Untuk pandangan yang berbeza, lihat umpamanya kenyataan Mohd Fadli Ghani ini: "Penyingkiran (PAS dari Barisan Nasional) pada Disember 1977 ini juga telah sekaligus membuka laluan kepada beberapa tokoh muda yang sebelum ini bergiat cergas dalam ABIM untuk sama-sama menggerakkan Dewan Pemuda PAS sebagai wadah untuk menegakkan negara Islam. Beberapa tokoh ABIM seperti Ustaz Nakhaei Ahmad, Ustaz Abdul Hadi Awang dan Syed Ibrahim Abdul Rahman terlibat secara langsung dalam kepimpinan Dewan Pemuda PAS Pusat. Tokoh-tokoh ini sebenarnya merupakan pimpinan ABIM yang mendukung idea-idea radikal...ABIM merupakan sebuah gerakan Islam radikal...Penyertaan tokoh-tokoh ABIM dalam kepimpinan PAS dan Dewan Pemuda PAS telah mengalirkan pengaruh radikalisme ABIM ke dalam Dewan Pemuda PAS...Idea radikal ini terus berpengaruh dalam Dewan Pemuda PAS (selepas tahun 1982) ekoran kedudukan Ustaz Fadzil Mohd Noor, Ustaz Nakhaei Ahmad dan Ustaz Abdul Hadi Awang sebagai pemimpin tertinggi PAS. Bahkan banyak kajian yang mengatakan aliran radikal ini menjadi faktor kepada teretusnya isu kafir-mengkafir pada awal 1980-an" (Mohd Fadli Ghani (2003). Dewan Pemuda PAS: Suatu Kajian Terhadap Tahap-Tahap Perkembangan Organisasi Dalam Era Bertindak, 1975-2003. Universiti Kebangsaan Malaysia. Hlm. 104-105).

⁵⁶ Zambry Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University. Hlm. 322. Mengikut Zambry Abdul Kadir: *"Despite the flourishing of Islamic assertion in the party, Asri did not change his language, where he continued to stress Islam and nationalism...The 'new guard', however, built up an entirely different perspective for they were no longer interested in the issue of asabiyyah (nationalism)"*.

⁵⁷ Ibid. Hlm. 321. Mengikut Zambry Abdul Kadir: *"Asri's failure to appoint his own candidates as state liaison chiefs indicated his inability to wield power. In the state of Terengganu, for instance, the 'new guard' stalwart, Haji Abdul Hadi Awang, was appointed as the new chief without Asri's interference. Realizing this critical condition, Asri immediately started to clean up the party in order to regain his legitimacy"*.

⁵⁸ Ibid. Hlm. 323. Mengikut Zambry Abdul Kadir: *"Sensing th(e) (creation by the 'new guard' of a fresh image of radicalism) and facing an open anti-Asri movement within the party, Asri tried to consolidate the party's strength by conceding his failed approach to Islamic politics. However, this did*

Masalah "Factual Errors"

Satu lagi masalah utama yang terdapat di dalam kajian-kajian yang telah pernah dibuat ke atas PAS sebelum ini adalah kewujudan banyak fakta tidak tepat yang dikemukakan oleh para pengkajinya di dalamnya. Tanpa mengira apakah bentuk fakta berkenaan--sama ada ia berbentuk tarikh, lokasi atau sebab berlakunya sesuatu peristiwa; identiti, kenyataan atau tindakan seseorang individu atau sesuatu badan; mahupun jumlah, bentuk atau kandungan sesuatu benda atau sesuatu perkara--kesilapan-kesilapan sebegini, khususnya kesilapan-kesilapan yang menyebabkan bentuk sesuatu peristiwa, seseorang individu atau sesuatu badan dan sesuatu benda atau sesuatu perkara menjadi terlalu jauh berbeza daripada bentuk asalnya, tetap akan mendatangkan kecacatan yang turut tidak kurang besar kepada hasil kajian mereka. Kewujudan fakta-fakta yang tidak tepat di dalam sesuatu kajian pada kebiasaannya akan menyebabkan pengkajinya memperolehi gambaran yang tidak tepat mengenai sesuatu peristiwa, seseorang individu atau sesuatu badan dan sesuatu benda atau sesuatu perkara, sekaligus akan menyebabkan pengkaji berkenaan membuat suatu kesimpulan yang sama ada bertentangan sama sekali dari hakikat yang sebenarnya ataupun tidak semantap sepertimana yang sepatutnya.

Sebahagian daripada fakta kurang tepat yang telah diberikan oleh Alias Mohamed di dalam hasil kajian beliau adalah membabitkan tarikh berlakunya sesuatu peristiwa, umpamanya tarikh-tarikh perantikan Mohd Asri Muda sebagai Naib Yang Dipertua Agung⁵⁹ dan sebagai Yang Dipertua Agung PAS,⁶⁰ tarikh perantikan Hassan

not heal the situation as the 'new guard' had already affirmed that Asri's legitimacy in the party was at an end".

⁵⁹ Alias Mohamed (1989). PAS' Platform: Development and Change 1951-1986. Universiti Malaya. Hlm. 128. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*(Mohd Asri Muda) was Vice-President (of PAS) in 1961*" sedangkan Mohd Asri Muda sebenarnya hanya mula dipilih sebagai Naib Yang Dipertua Agung

Shukri sebagai Setiausaha Agung PAS,⁶¹ tarikh penyediaan garis dasar perlembagaan Malaya merdeka oleh PAS,⁶² tarikh berlakunya Revolusi 14 Mac⁶³ dan tarikh perisytiharan pindaan kepada Akta Hasutan, 1948.⁶⁴ Turut tidak tepat adalah dakwaan beliau mengenai jawatan Abu Bakar Hamzah di dalam PAS sewaktu beliau menandingi jawatan Yang Dipertua Agung PAS,⁶⁵ tarikh dan faktor pemecatan keahlian Abu Bakar

PAS pada tahun 1962 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-10 pada 5 dan 6 Januari 1962. Hlm. 17). Walaupun Alias Mohamed tidak menjelaskan sumber kenyataan beliau ini, adalah dirasakan bahawa beliau telah mengasaskan kenyataan beliau ini kepada kenyataan Neil John Funston kerana kesilapan fakta ini juga didapati turut terkandung di dalam kajian sarjana beliau (Neil John Funston (1980). *Malay Politics in Malaysia: A Study of The United Malays National Organisation and Party Islam*. Petaling Jaya: Heinemann Educational Books (Asia). Hlm. 124).

⁶⁰ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 76. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*Mohd Asri Muda was elected national President of PAS in 1969 replacing Dr Burhamuddin who died that year*" sedangkan Mohd Asri Muda sebenarnya hanya mula dipilih sebagai Yang Dipertua Agung PAS pada tahun 1971 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-17 pada 18, 19 dan 20 Jun 1971. Hlm. 26).

⁶¹ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 201. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*Haji Hassan Shukri became the party's new Secretary General when Abu Bakar Hamzah was chosen to be the Parliamentary Secretary for the Ministry of Agriculture and Fisheries following the Alliance-PAS coalition on 1 January 1973*" sedangkan Hassan Shukri sebenarnya hanya mula dilantik sebagai Setiausaha Agung PAS pada 23 September 1973 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 17 Oktober 1973. Hlm. 1).

⁶² Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 52-53. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*in anticipation of independence, PAS at its Executive Committee Meeting in early June 1953 decided to prepare a draft constitutional proposal to be submitted to the second session of the National Conference*" sedangkan garis dasar perlembagaan Malaya merdeka ini telah sebenarnya disediakan oleh Mesyuarat Jawatankuasa Kerja PAS pada 26 Mei 1953 (Penyata Tahunan PAS 1953. Hlm. 18 dan 20; dan Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-2 pada 26 dan 27 Ogos 1953. Hlm. 3).

⁶³ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 198. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*the March 14 Revolution (erupted) in 1977*" sedangkan Revolusi 14 Mac telah sebenarnya "meletus" pada tahun 1974 (Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 30 Mac 1974. Hlm. 1; Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 4 April 1974. Hlm. 2; Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 18 Mei 1974. Hlm. 1; dan Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 30 Mei 1974. Hlm. 3).

⁶⁴ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 147. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*when the country returned to normalcy after the May riots, Tun Razak, as Director of the Operations Council, proclaimed, in July 1970, an order which prohibited public discussion of sensitive issues*" sedangkan perisytiharan pindaan kepada Akta Hasutan, 1948, ini telah sebenarnya dibuat pada 10 Ogos 1970 (Warta Kerajaan Persekutuan, 10 Ogos 1970, P.U. (A) 282).

⁶⁵ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 197. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*At the 19th PAS Congress held on 23 September 1973, the post of PAS President was contested in a straight fight between the incumbent, Mohd Asri Muda, and the party Secretary General, Abu Bakar Hamzah*" sedangkan Abu Bakar Hamzah telah sebenarnya tidak lagi memegang jawatan Setiausaha Agung PAS sewaktu pertandingan ini dilangsungkan kerana

Hamzah,⁶⁶ tempoh penyertaan PAS di dalam Barisan Nasional,⁶⁷ bentuk persaudaraan di antara Mohd Asri Muda dan Ishak Lotfi Omar,⁶⁸ jumlah kerusi Dewan Undangan Negeri Kelantan yang ditandingi oleh BB di dalam Pilihan Raya Umum 1974,⁶⁹ faktor pemutusan keahlian Mohd Fakhruddin Abdullah,⁷⁰ bentuk formula yang dikemukakan

beliau telah diberhentikan dari jawatan itu mulai dari tarikh 26 Julai 1973 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 25 Julai 1973. Hlm. 3; dan Minit Mesyuarat Khas Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 11 Ogos 1973. Hlm. 2).

⁶⁶ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 200-201. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*Abu Bakar Hamzah was expelled from the party on 26 April 1974, (and) in a press statement (released that day), Haji Hassan Shukri explained that the decision to expel Abu Bakar Hamzah was taken because the latter had been absent from the country for a long period and this was considered bad for the party*" sedangkan Abu Bakar Hamzah telah sebenarnya dipecat dari menjadi ahli PAS pada 25 April 1974 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 3 Mei 1974. Hlm. 3) manakala kenyataan akhbar Hassan Shukri itu pula telah menjelaskan bahawa pemecatan keahlian Abu Bakar Hamzah ini adalah diasaskan kepada "perbuatan-perbuatan serta ucapan dan seluruh tindak-tanduk (Abu Bakar Hamzah) (yang) ternyata berlawanan dan merugikan kepentingan parti, sama ada ke dalam atau ke luar" (Kenyataan akhbar Setiausaha Agung PAS, Hassan Shukri, bertarikh 26 April 1974 (tidak bertajuk). Hlm. 1).

⁶⁷ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 260. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*PAS was for five years a component party of Barisan Nasional*" sedangkan tempoh penyertaan PAS di dalam Barisan Nasional adalah sebenarnya kurang daripada lima tahun, iaitu bermula dari tarikh penubuhannya pada 1 Jun 1974 ("*Barisan Nasional Malaysia*", dlm. Berita PAS, Bil. 6/7 Thn. 2, Jun/Julai 1974. Hlm. 4; dan Jawatankuasa Bangunan UMNO (1985). *Perasmian Kompleks UMNO Malaysia*. Kuala Lumpur: Jawatankuasa Bangunan UMNO. Hlm. 78) ke tarikh penyingkirannya dari gabungan ini pada 17 Disember 1977 ("*PAS diberi tempoh 4 hari: Jika tidak, terpecat secara automatik dari Barisan*", dlm. Utusan Melayu, 14 Disember 1977; dan Minit Mesyuarat Khas Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 14 Disember 1977. Hlm. 2).

⁶⁸ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 74, 75, 76, 89, 204, dan 260. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*Ishak Lotfi Omar (is) Mohd Asri Muda's uncle*" sedangkan Ishak Lotfi Omar adalah sebenarnya anak saudara kepada Mohd Asri Muda. Hubungan persaudaraan ini terhasil daripada perkahwinan di antara kakak kepada Mohd Asri Muda, iaitu Aminah Muda, dengan bapa kepada Ishak Lotfi Omar, iaitu Omar Sulong (Wawancara dengan Salahuddin Abdullah di kediaman beliau pada 10 Mei 1999). Cerita Mohd Asri Muda: "(Saya) dibesarkan oleh kakak (saya), Hajjah Aminah, iaitu ibu kepada Dato' Haji Ishak Lotfi, selepas kematian bapa (saya). Saya berumur lima tahun ketika bapa (saya) meninggal dunia. Saya tidak mengerti apa-apa tentang kematian (bapa saya). Ketiadaan bapa (saya) hanya difahami dua tahun kemudian apabila jiran-jiran menyatakan diri (saya) anak yatim" ("*Menyingkap tabir hidup Dato' Haji Asri: Rindu kasih ayah*", dlm. Bacaria, 7 April 1990).

⁶⁹ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 195. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*disenchanted PAS members (in Kelantan) contested the 1974 general elections in all the state constituencies*" sedangkan BB, ataupun mana-mana calon bebas lain, telah sebenarnya tidak menandingi kerusi Dewan-Dewan Undangan Negeri Perupok, Jelawat dan Gua Musang di dalam Pilihan Raya Umum 1974 ini (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 75 dan 79).

⁷⁰ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 196. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*Mohd Fakhruddin Abdullah withdrew from being a member of PAS*" sedangkan Mohd Fakhruddin Abdullah telah sebenarnya dipecat dari PAS (Surat

oleh Dr Mahathir Mohamad bagi menyelesaikan krisis politik Kelantan⁷¹ dan lokasi kerusi Dewan Rakyat yang dimenangi oleh PAS di dalam Pilihan Raya Umum 1982.⁷²

Hasil kajian Zambry Abdul Kadir juga didapati turut mengandungi beberapa fakta yang kurang tepat mengenai tarikh berlakunya sesuatu peristiwa, umpamanya yang berhubung dengan tarikh berlangsungnya Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama,⁷³ tarikh pendaftaran PAS diluluskan oleh Pendaftar Pertubuhan Malaya,⁷⁴ tarikh PAS

Setiausaha Agung PAS, Hassan Shukri, kepada Mohd Fakhruddin Abdullah dan Daud Yatimee Ahmad bertarikh 12 Jun 1974 bertajuk "Pemecatan Dan Penggantungan Dari Ahli PAS". Hlm. 1-2).

⁷¹ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 212. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*whatever formula adopted, the person chosen by PAS as the new Menteri Besar must have UMNO's consent*" sedangkan formula-formula yang dikemukakan oleh Dr Mahathir Mohamad bagi menyelesaikan krisis politik Kelantan sebenarnya hanya mensyaratkan supaya Menteri Besar Kelantan yang baru itu mestilah bukan dari kalangan mereka yang sedang menjadi Ahli Majlis Mesyuarat Kerajaan Kelantan pada masa itu, tetapi bukan juga Nik Abdul Rahman Nik Mohamad dan Ishak Lotfi Omar (Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 23 Oktober 1977. Hlm. 1; Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 26 Oktober 1977. Hlm. 1; dan "Formula Dr Mahathir dan cadangan balas PAS", dlm. Utusan Melayu, 1 November 1977).

⁷² Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 216. Alias Mohamed menyatakan bahawa "*altogether PAS fielded 88 candidates for Parliament; the party won only 5--2 in Kelantan, 2 in Kedah and 1 in Pahang*" sedangkan lokasi sebenar kerusi-kerusi Dewan Rakyat yang dimenangi oleh PAS di dalam Pilihan Raya Umum 1982 ini ialah 2 di Kelantan, 2 di Kedah dan 1 di Pulau Pinang (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 126).

⁷³ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 220. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*in June 1953 the (PAS' first special) meeting was held in Bukit Mertajam*" sedangkan Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama ini telah sebenarnya dilangsungkan pada 26 September 1953 (Penyata Tahunan PAS 1953/1954. Hlm. 16).

⁷⁴ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 227 dan 230. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*(PAS) did not get its approval as a registered political party until the day before the nomination day (15 June 1955)*" dan bahawa "*(PAS) was legally recognized just a day before the nomination day (15 June 1955)*" sedangkan pendaftaran PAS telah sebenarnya diluluskan pada 31 Mei 1955 (Surat Pemangku Setiausaha Agung PAS, Muhammad Hashim, kepada Ahli-Ahli Jawatankuasa Kerja Agung PAS, Pesuruhjaya-Pesuruhjaya PAS Daerah dan Setiausaha-Setiausaha PAS Cawangan bertarikh 9 Jun 1955 bertajuk "Sijil Pendaftaran Persatuan Islam Se-Malaya". Hlm. 2; dan Perlembagaan PAS 1954. Hlm. 133). Walaupun Zambry Abdul Kadir tidak menjelaskan sumber kenyataan beliau ini, adalah dirasakan bahawa beliau, sama seperti Fadhlullah @ Fadzillah Mohd Jamil (Fadhlullah @ Fadzillah Mohd Jamil (1988). *The Reawakening of Islamic Consciousness in Malaysia: 1970-1987*. University of Edinburgh. Hlm. 88), telah mengasaskan kenyataan beliau ini sama ada kepada kenyataan Y Mansoor Marican, kepada kenyataan Neil John Funston atau kepada kenyataan Safei Ibrahim kerana kesilapan fakta ini juga didapati turut terkandung di dalam kajian-kajian doktor falsafah atau sarjana mereka (Y Mansoor Marican (1976). *The Political Accommodation of Primordial*

menghantarkan memorandunya kepada Suruhanjaya Reid,⁷⁵ tarikh Singapura dipisahkan dari Malaysia,⁷⁶ tarikh mula berlakunya isu kafir-mengkafir,⁷⁷ tarikh perlantikan jawatankuasa perunding pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dari pihak PAS,⁷⁸ tarikh perisytiharan darurat di Kelantan⁷⁹ dan tarikh berlangsungnya Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan.⁸⁰ Turut tidak tepat adalah

Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia). The University of British Columbia. Hlm. 41; Neil John Funston (1980). *Malay Politics in Malaysia: A Study of The United Malays National Organisation and Party Islam*. Petaling Jaya: Heinemann Educational Books (Asia). Hlm. 95; dan Safei Ibrahim (1981). *The Islamic Party of Malaysia: Its Formative Stages and Ideology*. Pasir Puteh: Nuawi Ismail. Hlm. 62-63).

⁷⁵ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 236. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*in June 1956, PAS also sent its memorandum (to Lord Reid's Commission)*" sedangkan memorandum ini telah sebenarnya dihantarkan oleh PAS kepada Suruhanjaya Reid pada 14 Julai 1956 (Penyata Tahunan PAS 1955/1956. Hlm. 3; dan Penyata (Jawatankuasa) Politik PAS 1956. Hlm. 2).

⁷⁶ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 273. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*Singapore (was separated) from Malaysia in 1967*" sedangkan Singapura telah sebenarnya dipisahkan dari Malaysia pada 9 Ogos 1965 (Federal Government Gazette (Extraordinary), 9 August 1965, No. 3460).

⁷⁷ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 277. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*perhaps for the first time the issue of takfir arose (in the 1969 Elections)*" sedangkan, mengikut satu kertas putih kerajaan, "tindakan mengkalir sesama Islam yang dilakukan oleh PAS mula dikesan di Kelantan sejak tahun 1963" (Kertas Putih Kerajaan Malaysia bertarikh 8 November 1984 bertajuk "Ancaman Kepada Perpaduan Umat Islam Dan Keselamatan Negara". Hlm. 6). Lihat juga umpamanya Siaran Jabatan Penerangan Persekutuan Tanah Melayu bertarikh 4 Julai 1963 bertajuk "Siaran Jawatankuasa Tetap Agama Bagi Majlis Raja-Raja Berkenaan Kafir-Mengkafirkan Seseorang Islam Yang Selalu Terjadi Di Dalam Kempen-Kempen Parti-Parti Siasah Atau Lain-Lainnya". Hlm. 1; dan Parliamentary Debates. Dewan Rakyat. Official Report. Vol. V, No. 22, Saturday, 14 December 1963. Col. 2348-2358.

⁷⁸ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 288. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*the consultative committee (on the proposed coalition) was formed following the PAS Annual Meeting, held on November 24 1972*" sedangkan jawatankuasa perunding pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dari pihak PAS ini telah sebenarnya dilantik oleh Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 11 Ogos 1972 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 11 Ogos 1972. Hlm. 8). Mesyuarat Agung Tahunan PAS pada 24 November 1972 itu sendiri tidak pernah wujud kerana rekod menunjukkan bahawa Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-18 telah dilangsungkan pada 28 dan 29 Julai 1972 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-18 pada 28 dan 29 Julai 1972. Hlm. 1).

⁷⁹ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 296. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*when the situation went uncontrolled, the federal government imposed emergency rule (in Kelantan) on November 6 1977*" sedangkan perisytiharan darurat di Kelantan ini telah sebenarnya dibuat pada 8 November 1977 (Warta Kerajaan Persekutuan, 8 November 1977, P.U. (A) 358).

dakwaan beliau mengenai identiti penggesa kepada kelangsungan Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama,⁸¹ identiti wakil PAS di dalam Perhimpunan Kebangsaan,⁸² identiti tujuan PAS yang diluluskan oleh Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3,⁸³ identiti mesyuarat yang memutuskan untuk memperjuangkan isu Melayu Raya,⁸⁴ sikap

⁸⁰ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 311. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*the Kelantan state elections (was held in) 1977*" sedangkan Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan ini telah sebenarnya dilangsungkan pada 11 Mac 1978 (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 2 dan 14).

⁸¹ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 220. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*Ahmad Fuad was advised by the party committees to bring the matter (of deciding whether PAS will join the National Conference or the National Convention) up in the (PAS' first) special meeting*" sedangkan gesaan untuk membawa perkara ini ke dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama telah sebenarnya dibuat oleh wakil Hilir Perak di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-2 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-2 pada 26 dan 27 Ogos 1953. Hlm. 3).

⁸² Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 221. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*PAS was represented by Ahmad Hussain, Othman Abdullah and Mohd Asri Muda (in the National Convention)*" sedangkan wakil-wakil sebenar PAS di dalam Perhimpunan Kebangsaan ini adalah Muhammad Hanif dan Ahmad Awang (di dalam mesyuarat kali pertamanya pada 23 Ogos 1953) serta Muhammad Hanif dan Mohd Asri Muda (di dalam mesyuarat kali keduanya pada 11 Oktober 1953) (Penyata Tahunan PAS 1953. Hlm. 19-20; dan Penyata Tahunan PAS 1953/1954. Hlm. 19-20).

⁸³ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 225. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*(PAS) stated main objectives (laid out in its third conference) were to find ways and means for the realization of Malaya's independence and the Muslim ummah; to strive for Islamic ideals in all human affairs through Islamic rule; to set up a unified administration of religious affairs in the country; to safeguard and defend the rights and interests of Muslims; (and) to actualize the Islamic laws and teachings in individual and social lives in accordance with Allah's pleasure*" sedangkan tujuan-tujuan PAS yang telah diluluskan di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 ini hanyalah untuk "menjalankan ikhtiar dan langkah dengan tujuan menegakkan kemerdekaan negara dan umat Islam" dan untuk "memperjuangkan cita-cita Islam di dalam masyarakat dan urusan pemerintahan negara" (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1954. Hlm. 6).

⁸⁴ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 265. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*the PAS central committee in its meeting on October 15 1961 decided to pursue a modified vision of Melayu Raya*" sedangkan mesyuarat yang memutuskan untuk memperjuangkan isu Melayu Raya pada 15 Oktober 1961 ini ialah Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Ke-2 (Peringatan Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Ke-2 pada 15 Oktober 1961. Hlm. 16). Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 15 Oktober 1961 itu sendiri tidak pernah wujud kerana rekod menunjukkan bahawa Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS Kali Ke-10 bagi sesi 1961/1962 telah dilangsungkan pada 14 Oktober 1961 manakala Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS yang seterusnya, iaitu Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS Kali Ke-11 bagi sesi 1961/1962, pula telah dilangsungkan pada 3, 4 dan 5 Disember 1961 (Penyata Tahunan PAS 1961/1962. Hlm. 7-8). Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 14 Oktober 1961 ini pula hanyalah memutuskan bahawa Jawatankuasa Kerja Agung PAS tidak akan mengemukakan sikap dan pendiriannya mengenai isu Melayu Raya yang bakal dibahaskan di dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Ke-2 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 14 Oktober 1961. Hlm. 2).

Dewan Ulama' PAS terhadap usul pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS⁸⁵ dan penglibatan Mohd Asri Muda di dalam perlantikan Pesuruhjaya PAS Negeri.⁸⁶

Masalah "Conflicting Conclusions"

Tanpa mengira apakah landasan yang telah dijadikan titik-tolak oleh para pengkaji untuk mengkaji PAS, kajian-kajian yang bertolak dari landasan yang amat berbeza sekalipun sepatutnya berupaya untuk mencapai kesimpulan yang tidak terlalu jauh berbeza mengenai PAS atau sekurang-kurangnya mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS sekiranya para pengkajinya berupaya untuk memperolehi maklumat yang secukupnya mengenai PAS atau mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS. Sebaliknya, masalah ketidakecukupan maklumat, yang menyumbang pula kepada kewujudan ketiga-tiga masalah yang diperkatakan sebelumnya, terbukti telah menyebabkan kajian-kajian yang bertolak dari landasan yang hampir sama sekalipun tidak berupaya untuk mencapai kesimpulan yang hampir sama walaupun

⁸⁵ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 291. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*the (PAS) Dewan Ulama' had rejected the idea of forming a coalition government outright*" sedangkan 4 daripada 5 wakil Dewan Ulama' PAS Pusat telah sebenarnya menyokong usul pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-18 pada 28 dan 29 Julai 1972 (Laporan Tahunan Dewan Ulama' PAS Pusat 1972/1973 Hlm. 3), 14 daripada 23 ahli Dewan Ulama' PAS Pusat telah sebenarnya menyokong usul pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS di dalam Perjumpaan Ulama'-Ulama' PAS pada 14 Disember 1972 (Laporan Dewan Ulama' PAS Pusat bertarikh 18 Disember 1972 bertajuk "Pendapat Dan Pandangan Ulama'-Ulama' PAS Dalam Perjumpaannya Pada 8 Zulkaedah 1392H Bersamaan 14 Disember 1972M Berkenaan Masalah Kerajaan Campuran Perikatan-PAS Di Malaysia Barat". Hlm. 2 dan 4) dan 1 daripada 5 wakil Dewan Ulama' PAS Pusat telah sebenarnya menyokong usul pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS di dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Ke-3 pada 21 Disember 1972 (Laporan Tahunan Dewan Ulama' PAS Pusat 1972/1973. Hlm. 4).

⁸⁶ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 321. Zambry Abdul Kadir menyatakan bahawa "*Asri's failure to appoint his own candidates as state liaison chiefs (after the party's 1981 election) indicated his inability to wield power--in the state of Terengganu, for instance, the 'new guard' stalwart, Haji Abdul Hadi Awang, was appointed as the new chief without Asri's interference*" sedangkan perlantikan kesemua Pesuruhjaya PAS Negeri, termasuklah Abdul Hadi Awang, telah sebenarnya dibuat oleh Mohd Asri Muda sendiri (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS

mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS sekalipun. Kesimpulan-kesimpulan yang terlalu jauh berbeza mengenai PAS atau sekurang-kurangnya mengenai aspek-aspek tertentu daripada perjalanan PAS yang telah pernah dikemukakan oleh kajian-kajian yang telah pernah dibuat ke atas PAS sebelum ini sudah semestinyalah pula menyebabkan kefahaman yang menyeluruh mengenai PAS itu sendiri sukar diperolehi.

Kesimpulan-kesimpulan yang pernah diberikan mengenai sumber kekuatan PAS di antara tahun-tahun 1959 dan 1969 umpamanya melebar dari "*its unadulterated emphasis upon ethnic fears and ethnic hopes*"⁸⁷ dan "*the perception of relative deprivation by members of the sub-elites in Malay society who were dissatisfied with the political concessions to the non-Malays and were not getting the benefits expected from merdeka*"⁸⁸ kepada "*(its success) in capitalizing on the parochial religious dogmatism of a large section of the rural Malay population (and in capitalizing) on general Malay chauvinism and communalism*",⁸⁹ "*its recognition by the inhabitants of the Malay villages as the legitimate representative of Islam and the Malays at large*"⁹⁰ dan "*its Malay, Islamic and populist ideological appeal*".⁹¹ Kesimpulan-kesimpulan lain yang pernah diberikan termasuklah bahawa "*in township and countryside alike support for the*

pada 13 Mei 1981. Hlm. 3; dan Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 26 November 1981. Hlm. 3).

⁸⁷ Chandrasekaran Pillay (1977). Some Dominant Concepts and Dissenting Ideas of Malay Rule and Malay Society From the Malacca Period to the Colonial and Merdeka Periods. University of Singapore. Hlm. 331.

⁸⁸ Y Mansoor Marican (1976). The Political Accommodation of Primordial Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia). The University of British Columbia. Hlm. 148.

⁸⁹ Daniel Eldredge Moore (1960). The United Malays National Organization and the 1959 Malayan Elections: A Study of a Political Party in Action in a Newly Independent, Plural Society. University of California, Berkeley. Hlm. 168.

⁹⁰ Zambray Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University. Hlm. 239.

*PMIP grew from and expressed antagonistic class-based interests"*⁹² dan bahawa "*the most convincing explanation for the PAS victory stresses the fundamental importance of class conflict*",⁹³ tetapi juga bahawa "*PAS had succeeded hitherto not because of its platform which was still vague (but because of) its (very pragmatic) modus operandi*".⁹⁴

Kesimpulan-kesimpulan yang pernah diberikan mengenai faktor penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS juga melebar dari kenyataan bahawa "*PAS's inclusion in the UMNO-led coalition in 1973 was prompted by pragmatic calculations of mutual political and economic benefits*"⁹⁵ kepada "*PAS was driven by psychological factors and a deep concern to preserve the future of Malays and of Islam in the country (to enter the coalition)*";⁹⁶ "*joining the governing coalition was consistent with what had long been the PMIP leaders' strategy, which was to weaken the UMNO by denying it popular Malay support, to make their own party irresistible to it as a prospective coalition partner, and thereby even to make a hostage UMNO adopt PMIP policies as its own*";⁹⁷ "sebab (utama) kemasukan PAS dalam kerajaan (adalah) kerana ketidakmampuan pimpinannya me(ngemuka)kan suatu rangka konsep pembangunan

⁹¹ Syed Ahmad Hussein (1988). *Islam and Politics in Malaysia, 1969-1982: The Dynamics of Competing Traditions*. Yale University. Hlm. 101.

⁹² Clive Samuel Kessler (1978). *Islam and Politics in a Malay State: Kelantan, 1838-1969*. Ithaca, New York: Cornell University Press. Hlm. 240.

⁹³ Neil John Funston (1980). *Malay Politics in Malaysia: A Study of The United Malays National Organisation and Party Islam*. Petaling Jaya: Heinemann Educational Books (Asia). Hlm. 52.

⁹⁴ Alias Mohamed (1989). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Universiti Malaya. Hlm. 137.

⁹⁵ Y Mansoor Marican (1976). *The Political Accommodation of Primordial Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia)*. The University of British Columbia. Hlm. 175.

⁹⁶ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. 396.

⁹⁷ Clive Samuel Kessler (1978). *Islam and Politics in a Malay State: Kelantan, 1838-1969*. Ithaca, New York: Cornell University Press. Hlm. 242.

berdasarkan kepada Islam"⁹⁸ dan "*PAS leaders' decision to form the coalition with the Alliance was made after they had given thoughtful consideration to the risks if they had refused (that certain PAS leaders who were found to be abusing their positions and power to enrich themselves would be brought to justice by Tun Razak's government)*".⁹⁹

Penyelesaian Kepada Permasalahan

Penyempitan Skop Kajian

Salah satu faktor utama yang menyebabkan sesetengah pengkaji tidak berupaya untuk mengalaskan kajian-kajian yang telah mereka lakukan ke atas PAS dengan maklumat yang cukup adalah cita-cita tinggi mereka untuk menjadi individu pertama yang berjaya membuat kajian-kajian yang paling menyeluruh mengenai perjalanan parti itu. Adalah suatu perkara yang amat menyelesaikan untuk mendakwa bahawa hasil kajian kita merupakan "*a comprehensive study (on the formation of PAS from its beginnings to the 1995 general election)*" yang "*has not been hitherto attempted*"¹⁰⁰ atau untuk membaca dakwaan bahawa hasil kajian kita merupakan "*the only one which traces the*

⁹⁸ Ahmad Kamar Abdul Rahman (1984). Parti Islam Se-Malaysia Di Peringkat Negeri (Kedah) dan Di Peringkat Kawasan (Kubang Pasu): Satu Kajian Tentang Agama, Politik Dan Kepimpinan. Universiti Malaya. Hlm. 494-495.

⁹⁹ Alias Mohamed (1989). PAS' Platform: Development and Change 1951-1986. Universiti Malaya. Hlm. 175 dan 179. Kesimpulan sama yang diberikan oleh Alias Mohamed di dalam sebuah artikel beliau (Alias Mohamed, *The Pan Malayan Islamic Party: A Critical Observation*, dlm. *Southeast Asian Affairs* 1978. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies dan Heinemann Educational Books (Asia) Ltd. Hlm. 165-179) telah turut dijadikan asas oleh B H Shafruddin untuk menyimpulkan: "*PAS leaders feared that the Central Government's anti-corruption moves might be directed at them if they refused to join the BN. Corruption was believed to be extensive at the State level, according to Alias Mohamed...PAS leaders were under no illusions as to what awaited them had they refused to join the BN*" (B H Shafruddin (1987). The Federal Factor in the Government and Politics of Peninsular Malaysia. Singapore: Oxford University Press. Hlm. 346).

¹⁰⁰ Zambry Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University. Hlm. 28.

development of PAS from the time of its foundation until the late eighties",¹⁰¹ tetapi apakah maknanya keselesaan ini sekiranya hasil kajian kita ini dipenuhi kelemahan di sana sini? Untuk mengelakkan dari ditimpa nasib yang sama, maka kajian saya ini hanya akan ditumpukan kepada salah satu sahaja daripada era-era kepimpinan PAS, iaitulah PAS dalam era Mohd Asri Muda, 1965-1982. Penyempitan skop kajian ini dengan sendirinya juga diharapkan akan membolehkan usaha-usaha untuk mencari maklumat yang mencukupi bagi mengalasi kajian ini dapat dilaksanakan dengan lebih berkesan.

Pemilihan tahun-tahun 1965 dan 1982 sebagai titik mula dan titik tamat kajian ini adalah disandarkan kepada hakikat bahawa Mohd Asri Muda merupakan pemegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS¹⁰² yang paling lama sekali, iaitu 17 tahun,¹⁰³ berbanding dengan Ahmad Fuad Hasan, Dr Abbas Alias, Dr Burhanuddin al-Helmy, Yusoff Rawa dan Fadzil Mohd Noor yang hanya memegang jawatan itu untuk tempoh

¹⁰¹ Khoo Kay Kim, Foreword, dlm. Alias Mohamed (1994). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Petaling Jaya: Gateway Publishing House.

¹⁰² Istilah Yang Dipertua Agung PAS walau bagaimanapun telah ditukar kepada istilah Yang Dipertua PAS Pusat oleh Perlembagaan PAS 1987 (Perlembagaan PAS 1987, Fasal 22(1)(a) dan Fasal 23(1)) dan kepada istilah Presiden oleh Perlembagaan PAS 1993 (Perlembagaan PAS 1993, Fasal 22(1)(a) dan Fasal 23(1)).

¹⁰³ Mohd Asri Muda telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Ke-17 pada 18, 19 dan 20 Jun 1971 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Ke-17 pada 18, 19 dan 20 Jun 1971. Hlm. 26) sehinggalah ke tarikh perletakan beliau dari jawatan itu di dalam Mukhtamar Tahunan PAS Kali Ke-28 pada 23 dan 24 Oktober 1982 (Peringatan Mukhtamar Tahunan PAS Kali Ke-28 pada 23 dan 24 Oktober 1982. Hlm. 16-17). Walau bagaimanapun, beliau telah, secara *de facto*nya, mula memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh penahanan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri Dr Burhanuddin al-Helmy pada 28 Januari 1965 lagi (Keputusan Mesyuarat Khas Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 29 Januari 1965, dlm. Penyata Jawatankuasa (Kerja) Agung PAS 1964/1965. Hlm. 4; dan Surat S Kathiravelu kepada Yang Dipertua Agung PAS, Dr Burhanuddin al-Helmy, bertarikh 14 Mac 1966 (tidak bertajuk). Hlm. 1). Sepanjang pengetahuan saya, empat kajian sarjana muda telah pernah dibuat ke atas Mohd Asri Muda sebagai seorang tokoh (Wan Hassan Wan Nawang (1983). Dato' Haji Mohd Asri Haji Muda: Perjuangan Politiknyanya Sehingga Tahun 1964. Universiti Kebangsaan Malaysia; Azini Othman (1995). Mohd Asri: Satu Kajian Tentang Pemikiran Politik Islam Beliau. Universiti Malaya; Azmin Abdullah (1995). Tan Sri Dato' Haji Mohd Asri Haji Muda: Penglibatan Dalam Politik Antara Tahun 1945-1988. Universiti Malaya; dan Burhan Mat Sum (2000). Dato' Mohd Asri Haji Muda: Sumbangannya Dalam Bidang Politik Terhadap Masyarakat. Universiti Malaya) manakala satu kajian sarjana muda telah pernah dibuat ke atas perjalanan PAS Kelantan di bawah kepimpinan Mohd Asri Muda (Rosliza Arifin (2000). Sejarah Politik Kelantan (1959-1978): Satu Tinjauan Terhadap

selama 2,¹⁰⁴ 3,¹⁰⁵ 9,¹⁰⁶ 7¹⁰⁷ dan 13¹⁰⁸ tahun masing-masingnya. Selaras dengan tempoh masa yang agak panjang ini, PAS dalam era Mohd Asri Muda telah berhadapan dengan

Perkembangan PAS Di Bawah Kepimpinan Dato' Mohd Asri Haji Muda. Universiti Malaya), tetapi bukan ke atas perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda.

¹⁰⁴ Ahmad Fuad Hasan telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Persidangan Alim Ulama' Se-Malaya Kali Ke-3 pada 24 November 1951 (Safie Ibrahim (1981). The Islamic Party of Malaysia: Its Formative Stages and Ideology. Pasir Puteh: Nuawi Ismail. Hlm. 27-28; Baharuddin Abdul Latif (1994). Islam Memanggil: Rencana-Rencana Sekitar Perjuangan PAS (1951-1987). Gunung Semanggol: Pustaka Abrar. Hlm. xxv-xxvi; dan Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja PAS pada 3 April 1952. Hlm. 4) sehinggalah ke tarikh perletakan beliau dari jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama pada 26 September 1953 (Penyata Tahunan PAS 1953/1954. Hlm. 17 dan 19). Sepanjang pengetahuan saya, satu kajian sarjana muda telah pernah dibuat ke atas Ahmad Fuad Hasan sebagai seorang tokoh (Radziah Sulong (1987). Tuan Haji Ahmad Fuad Hasan: Biografi Seorang Tokoh Politik Islam. Universiti Kebangsaan Malaysia), tetapi bukan ke atas perjalanan PAS dalam era Ahmad Fuad Hasan.

¹⁰⁵ Dr Abbas Alias telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1954 (Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1954. Hlm. 13-14) sehinggalah ke tarikh pemilihan Dr Burhanuddin al-Helmy ke jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956 (Kertas Mesyuarat (Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956). Bil. 7. Hlm. 1). Beliau juga telah dilantik memangku jawatan Yang Dipertua Agung PAS sejurus setelah perletakan Ahmad Fuad Hasan dari jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Pertama pada 26 September 1953 (Penyata Tahunan PAS 1953/1954. Hlm. 19).

¹⁰⁶ Dr Burhanuddin al-Helmy telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956 (Kertas Mesyuarat (Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956). Bil. 7. Hlm. 1) sehinggalah ke tarikh kematian beliau pada 25 Oktober 1969 (Surat Setiausaha Kerja PAS, Baharuddin Abdul Latif, kepada Setiausaha-Setiausaha PAS Cawangan bertarikh 15 November 1969 bertajuk "Beberapa Maklumat Dan Arahan Untuk Cawangan Dan Ranting". Hlm. 1). Walau bagaimanapun, di antara tarikh penahanan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri beliau pada 28 Januari 1965 dan tarikh kematian beliau pada 25 Oktober 1969, beliau hanyalah sekadar memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS secara *de jure* sahaja (Keputusan Mesyuarat Khas Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 29 Januari 1965, dlm. Penyata Jawatankuasa (Kerja) Agung PAS 1964/1965. Hlm. 4; dan Surat S Kathiravelu kepada Yang Dipertua Agung PAS, Dr Burhanuddin al-Helmy, bertarikh 14 Mac 1966 (tidak bertajuk). Hlm. 1). Sepanjang pengetahuan saya, enam kajian sarjana muda telah pernah dibuat ke atas Dr Burhanuddin al-Helmy sebagai seorang tokoh (Abdul Rauf Mohd Jais (1977). Dr Burhanuddin: Suatu Kajian Tentang Perjuangan Dan Pemikiran Politiknya. Universiti Malaya; Muhamad Asri Idris (2000). Pengaruh Pemikiran Politik Dr Burhanuddin al-Helmy Terhadap Pembentukan Dasar-Dasar PAS. Universiti Malaya; Radzuan Osman (2001). Dr Burhanuddin al-Helmy Dan Sumbangannya Dalam Perkembangan Dakwah Di Malaysia. Universiti Malaya; Rodzoh Haji Hashim (1990). Nasionalisme Menurut Dr Burhanuddin al-Helmy Dan Zulkiflee Muhammad. Universiti Kebangsaan Malaysia; Saliha Haji Hasan (1972). Dr Burhanuddin al-Helmy: A Political Biography. Universiti Malaya; dan Zamra Robi (1990). Dr Burhanuddin al-Helmy: Riwaiat Hidup Dan Sumbangannya Terhadap Tasawuf. Universiti Malaya), tetapi bukan ke atas perjalanan PAS dalam era Dr Burhanuddin al-Helmy.

¹⁰⁷ Yusoff Rawa telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-29 pada 30 April dan 1 Mei 1983 (Peringatan Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-29 pada 30 April dan 1 Mei 1983. Hlm. 10) sehinggalah ke tarikh perletakan beliau dari jawatan itu pada 15 Februari 1989 ("Yusoff Rawa serah tugas Presiden PAS kepada Fadzil Noor", dlm. Utusan Malaysia, 16 Februari 1989). Beliau juga telah dilantik memangku jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh perletakan Mohd Asri Muda dari jawatan itu di dalam

berbagai-bagai peristiwa penting, di mana di antara peristiwa-peristiwa penting yang telah berlaku di luar parti adalah pemisahan Singapura dari Malaysia pada tahun 1965, rusuhan perkauman pada tahun 1969, peralihan teraju kepimpinan UMNO pada tahun-tahun 1971, 1976 dan 1981 dan Revolusi Islam Iran pada tahun 1979 manakala di antara peristiwa-peristiwa penting yang telah berlaku di dalam parti pula adalah penguatkuasaan perlembagaan baru parti pada tahun-tahun 1973 dan 1977, penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dan Barisan Nasional pada tahun-tahun 1973 dan 1974 dan krisis yang membawa kepada kejatuhan PAS di Kelantan pada tahun 1978.

Pemilihan PAS dalam era Mohd Asri Muda sebagai tajuk kajian ini juga turut disandarkan kepada hakikat bahawa sehingga kini satu kajian yang terperinci masih lagi belum dibuat oleh mana-mana pihak ke atasnya, di mana kajian-kajian doktor falsafah dan sarjana yang telah pernah dibuat ke atasnya sama ada dibuat dengan meliputi keseluruhan era ini tetapi dengan merangkumkannya ke dalam satu kajian yang lebih menyeluruh ke atas sejarah PAS;¹⁰⁹ dibuat dengan meliputi hanya sebahagian daripada era ini, itu pun di dalam konteks perbandingan dengan era¹¹⁰ atau parti lain;¹¹¹ dibuat

Muktamar Tahunan PAS Kali Ke-28 pada 23 dan 24 Oktober 1982 (Peringatan Muktamar Tahunan PAS Kali Ke-28 pada 23 dan 24 Oktober 1982. Hlm. 19). Sepanjang pengetahuan saya, satu kajian sarjana muda telah pernah dibuat ke atas Yusoff Rawa sebagai seorang tokoh (Noorzila Mohd Yaacob (2001). Yusoff Rawa Dan Pemikirannya. Universiti Malaya), tetapi bukan ke atas perjalanan PAS dalam era Yusoff Rawa.

¹⁰⁸ Fadzil Mohd Noor telah memegang jawatan Yang Dipertua Agung PAS dari tarikh pemilihan beliau ke jawatan itu di dalam Muktamar Tahunan PAS Kali Ke-35 pada 1 dan 2 April 1989 (Peringatan Muktamar Tahunan PAS Kali Ke-35 pada 1 dan 2 April 1989. Hlm. 2) sehinggalah ke tarikh kematian beliau pada 23 Jun 2002 ("Fadzil Noor meninggal dunia", dlm. Berita Harian, 24 Jun 2002). Beliau juga telah dilantik memangku jawatan Yang Dipertua Agung PAS seurus setelah perletakan Yusoff Rawa dari jawatan itu pada 15 Februari 1989 ("Yusoff Rawa serah tugas Presiden PAS kepada Fadzil Noor", dlm. Utusan Malaysia, 16 Februari 1989). Sepanjang pengetahuan saya, satu kajian sarjana telah pernah dibuat ke atas Fadzil Mohd Noor sebagai seorang tokoh (Muhaimin Sulam (2003). Kepemimpinan Politik Dato' Haji Fadzil Mohd Noor. Universiti Kebangsaan Malaysia), tetapi bukan ke atas perjalanan PAS dalam era Fadzil Mohd Noor.

¹⁰⁹ Zambry Abdul Kadir (1995). Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia. Temple University; dan Alias Mohamed (1989). PAS' Platform: Development and Change 1951-1986. Universiti Malaya.

dengan meliputi hanya aspek tertentu daripada era ini, khususnya aspek dasar--itu pun di dalam konteks perbandingan dengan parti/badan lain¹¹²--dan aspek penyertaannya di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dan Barisan Nasional;¹¹³ atau dibuat dengan meliputi hanya kawasan tertentu, itu pun dari perspektif antropologi¹¹⁴ atau sosiologi.¹¹⁵ Sementara tulisan-tulisan ilmiah lain cenderung untuk mengkaji hanya aspek tertentu daripada era ini,¹¹⁶ kebanyakan latihan ilmiah,¹¹⁷ buku popular¹¹⁸ dan penerbitan parti,¹¹⁹

¹¹⁰ Safie Ibrahim (1976). The Parti Islam Se-Malaysia (PAS): Its Origins, Structure, Ideology and Achievements. University of Hull.

¹¹¹ Neil John Funston (1973). Malay Politics in Malaysia, 1945-1969: A Case Study of the United Malays National Organization and the Pan Malayan Islamic Party. Monash University.

¹¹² Chandrasekaran Pillay (1977). Some Dominant Concepts and Dissenting Ideas of Malay Rule and Malay Society From the Malacca Period to the Colonial and Merdeka Periods. University of Singapore; Chandrasekaran Pillay (1974). Protection of the Malay Community: A Study of UMNO's Position and Opposition Attitudes. Universiti Sains Malaysia; dan Badlihiham Mohd Nasir (1998). Islamic Movements in Malaysia: A Study of Dakwah in PAS and ABIM. The University of Birmingham.

¹¹³ Y Mansoor Marican (1976). The Political Accommodation of Primordial Parties: DMK (India) and PAS (Malaysia). The University of British Columbia; Alias Mohamed (1977). The Pan Malayan Islamic Party's Decision to Join the National Front Government of Malaysia. University of New Brunswick; dan Diane Kathleen Mauzy (1978). Consociation and Coalition-Building in Malaysia. The University of British Columbia.

¹¹⁴ Clive Samuel Kessler (1974). Islam and Politics in Malay Society: Kelantan, 1886-1969. University of London; dan Robert L. Winzeler (1970). Malay Religion, Society and Politics in Kelantan. The University of Chicago.

¹¹⁵ Ahmad Kamar Abdul Rahman (1984). Parti Islam Se-Malaysia Di Peringkat Negeri (Kedah) dan Di Peringkat Kawasan (Kubang Pasu): Satu Kajian Tentang Agama, Politik Dan Kepimpinan. Universiti Malaya.

¹¹⁶ Lihat umpamanya Alias Mohamed, The Pan Malayan Islamic Party: A Critical Observation, dlm. Southeast Asian Affairs 1978. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies dan Heinemann Educational Books (Asia) Ltd. Hlm. 165-179; Kamarudin Jaffar, Malay Political Parties: An Interpretive Essay, dlm. Southeast Asian Affairs 1979. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies. Hlm. 211-220; Chandra Muzaffar, Malaysia: The National Front on Trial, dlm. Southeast Asian Affairs 1978. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies dan Heinemann Educational Books (Asia) Ltd. Hlm. 151-164; Muhammad Kamlin, The Storm Before the Deluge: The Kelantan Prelude to the 1978 Elections, dlm. Harold Crouch, et. al. (eds.) (1980). Malaysian Politics and the 1978 Elections. Kuala Lumpur: Oxford University Press. Hlm. 37-68; dan Firdaus Haji Abdullah, PAS and the 1978 Election, dlm. Harold Crouch, et. al. (eds.) (1980). Malaysian Politics and the 1978 Elections. Kuala Lumpur: Oxford University Press. Hlm. 69-96.

¹¹⁷ Untuk melihat latihan-latihan ilmiah yang mengongsi kecenderungan ini, rujuk umpamanya Wan Abdullah Haji Wan Su (1976). Kehidupan Politik Di Negeri Kelantan: Kerajaan Campuran PAS-Perikatan, BN Dan BB. Universiti Malaya; Mohd Isa Hussain (1982). Penyertaan PAS Dalam Barisan Nasional. Universiti Malaya; Ruslan Zainuddin (1984). Politik Kelantan 1969-1978: Satu Kajian Mengenai Persaingan Dan Percampuran UMNO-PAS. Universiti Sains Malaysia; Muhammad Sidek Said (1985). Pergolakan Politik Kelantan 1977: Kemuncak Perpecahan Dan Berakhirnya Zaman Keagungan PAS Semenjak Tahun 1959. Universiti Kebangsaan Malaysia; dan Md Nazeri Hassan

tanpa mengira sama ada ia mengongsi kecenderungan ini ataupun tidak, selain tidak mempunyai nilai ilmiah yang tinggi, turut gagal keluar dari kepompong "*superficiality*".

Penyederhanaan Matlamat Kajian

Satu lagi faktor utama yang menyebabkan sesetengah pengkaji tidak berupaya untuk mengalaskan kajian-kajian yang telah mereka lakukan ke atas PAS dengan maklumat yang cukup adalah tindakan mereka memasuki kajian-kajian mereka tidak dengan fikiran terbuka, tetapi dengan mempunyai "*prejudicial disposition*" tertentu-- umpamanya bahawa "*the theme of political legitimacy imbued by religious meanings has continuously been upheld by PAS*"¹²⁰ atau bahawa "*though, from the beginning, PAS has*

(1981). Peralihan Kuasa Di Kelantan 1978: Satu Analisa Sebab-Sebab Kekalahan. Universiti Malaya. Untuk melihat latihan-latihan ilmiah yang tidak mengongsi kecenderungan ini, rujuk umpamanya Nahariah Awang (1991). Sejarah Perkembangan Dan Perjuangan PAS 1950-an Hingga 1980-an. Universiti Kebangsaan Malaysia; Mohd Sallehuddin Hassan (1988). Parti Islam Se-Malaysia Dan Perjuangannya. Universiti Malaya; Azini Othman (1995). Mohd Asri: Satu Kajian Tentang Pemikiran Politik Islam Beliau. Universiti Malaya; Azmin Abdullah (1995). Tan Sri Dato' Haji Mohd Asri Haji Muda: Penglibatan Dalam Politik Antara Tahun 1945-1988. Universiti Malaya; dan Burhan Mat Sum (2000). Dato' Mohd Asri Haji Muda: Sumbangannya Dalam Bidang Politik Terhadap Masyarakat. Universiti Malaya.

¹¹⁸ Untuk melihat buku-buku popular yang mengongsi kecenderungan ini, rujuk umpamanya Ariff Budiman Tahir (1978). Politik Darurat. Kuala Lumpur: El-Ekhwani Enterprise; Lotfi Ismail (1978). Berakhirnya Zaman Keagungan PAS. Kuala Lumpur: Penerbitan Pena; Yahaya Ismail (1978). Bulan Purnama Gerhana Di Kelantan: Satu Analisa Politik Kelantan. Kuala Lumpur: Dinamika Kreatif; Ahmad Subky Abdul Latif (1977). Krisis Salah Teknik Dan Salah Taktik Di Kelantan: Siapa Ganti Asri. Kuala Lumpur: Penerbitan Pena; dan Halim Mahmood (1990). Gelora Politik Kelantan. Kuala Lumpur: Tinta Enterprise. Untuk melihat buku-buku popular yang tidak mengongsi kecenderungan ini, rujuk umpamanya A K Hidayat (1986). PAS 1951-1991: Tercabar-Mencabar. Kuala Lumpur: GG Edar; Ibnu Hasyim (1993). 1950-2000: Sejarah Kebangkitan Dan Masa Depan (PAS Kuasai Malaysia?). Kuala Lumpur: GG Edar; Alias Mohamed (1978). Sejarah Perjuangan Parti PAS: Satu Dilema. Kuala Lumpur: Utusan Melayu; Alias Mohamed (1991). Malaysia's Islamic Opposition: Past, Present and Future. Kuala Lumpur: Gateway Publishing House; dan Mohd Asri Muda (1993). Memoir Politik Asri: Meniti Arus. Bangi: Penerbit UKM.

¹¹⁹ Untuk melihat penerbitan-penerbitan parti yang turut menyentuh, walaupun hanya dengan secara sepintas lalu sahaja, perjalanan PAS dalam era ini, rujuk umpamanya Mohd Nakhaei Ahmad, Sejarah Kelahiran Harkah Islamiah Di Tanah Air, dlm. Jabatan Penerangan dan Penyelidikan PAS Pusat (1987). 36 Tahun PAS: Meniti Liku Perjuangan. Kuala Lumpur: Jabatan Penerangan dan Penyelidikan PAS Pusat. Hlm. 1-17; Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latif (1991). PAS 1951-1991: Cabaran, Pemantapan Dan Visi. Kuala Lumpur: Jabatan Penerangan PAS Pusat; dan Nasharudin Mat Isa (2001). 50 Tahun Mempelopori Perubahan: Menyingkap Kembali Perjuangan PAS 50 Tahun. Batu Caves: Penerbitan Ahnaf.

publicly stated that its ideology is Islam, in practice, from time to time, its programme for action has been quite pragmatic"¹²¹--menyebabkan mereka, sama ada secara sengaja ataupun tidak, lebih menumpukan perhatian mereka kepada pencarian dan penganalisan maklumat yang selari dengan "*prejudicial disposition*" yang dipunyai oleh mereka itu. Untuk mengelakkan dari ditimpa nasib yang sama, maka kajian saya ini, jauh daripada mempunyai sebarang harapan untuk dijadikan sebagai "*(a) ground-breaking study of the interplay of religion and politics*",¹²² "*a benchmark for studies of Malay society*"¹²³ atau "*a classic in studies of Malaysian politics and society*",¹²⁴ hanyalah mempunyai beberapa matlamat yang sederhana dan tidaklah dibekalkan dengan sebarang teori yang canggih.

Menyedari bahawa di dalam dunia ini terdapat perkara-perkara yang dapat dipastikan dengan tepat, khususnya perkara-perkara yang membabitkan persoalan mengenai "siapa", "apa", "bila" dan "di mana", tetapi terdapat juga perkara-perkara yang tidak dapat dipastikan dengan tepat, khususnya perkara-perkara yang membabitkan persoalan mengenai "mengapa" dan "bagaimana", maka matlamat umum kajian ini

¹²⁰ Zambry Abdul Kadir (1995). *Religion and Politics: The Search for Political Legitimacy of the Pan-Islamic Party of Malaysia*. Temple University. Hlm. v.

¹²¹ Khoo Kay Kim, Foreword, dlm. Alias Mohamed (1994). *PAS' Platform: Development and Change 1951-1986*. Petaling Jaya: Gateway Publishing House.

¹²² Shamsul Amri Baharuddin, The Malay World: The Concept of Malay Studies and National Identity Formation, dlm. Virginia Hooker dan Norani Othman, eds. (2003). *Malaysia: Islam, Society and Politics*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies. Hlm. 101. Pengiktirafan ini telah diberikan kepada sebuah hasil kajian Clive Samuel Kessler (Clive Samuel Kessler (1978). *Islam and Politics in a Malay State: Kelantan, 1838-1969*. Ithaca, New York: Cornell University Press).

¹²³ Virginia Hooker, Malaysia: Still "Islam and Politics" But Now Enmeshed in the Global Web, dlm. Virginia Hooker dan Norani Othman, eds. (2003). *Malaysia: Islam, Society and Politics*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies. Hlm. 16. Pengiktirafan ini telah diberikan kepada sebuah hasil kajian Clive Samuel Kessler (Clive Samuel Kessler (1978). *Islam and Politics in a Malay State: Kelantan, 1838-1969*. Ithaca, New York: Cornell University Press).

¹²⁴ Naomi Kronenberg, Clive Kessler: Some Biographical Reflections, dlm. Virginia Hooker dan Norani Othman, eds. (2003). *Malaysia: Islam, Society and Politics*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies. Hlm. 13-14. Pengiktirafan ini telah diberikan kepada sebuah hasil kajian Clive Samuel Kessler (Clive Samuel Kessler (1978). *Islam and Politics in a Malay State: Kelantan, 1838-1969*. Ithaca, New York: Cornell University Press).

adalah untuk membolehkan perkara-perkara yang tidak dapat dipastikan dengan tepat sehubungan dengan perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda, juga dalam era-era sebelumnya, akan lebih difahami melalui pengemukaan sebanyak mungkin perkara-perkara yang dapat dipastikan dengan tepat mengenainya. Kefahaman yang lebih baik ke atas perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda, juga dalam era-era sebelumnya, yang secara tidak langsung akan turut membantu mengesah atau menafikan berbagai-bagai kesimpulan berbeza yang telah pernah dibuat ke atasnya, juga diharapkan akan menjadi titik-tolak kepada pencapaian kefahaman yang lebih baik ke atas perjalanan PAS dalam era Yusoff Rawa (1982-1989) khususnya, juga dalam era-era selepasnya, iaitu era-era Fadzil Mohd Noor (1989-2002) dan Abdul Hadi Awang (pasca 2002), umumnya.

Selain untuk menganalisis faktor-faktor yang memunculkan Mohd Asri Muda sebagai Yang Dipertua Agung PAS dan yang seterusnya membolehkan beliau mengekalkan kekuasaan beliau di dalam PAS untuk satu jangka waktu yang amat panjang dan faktor-faktor yang menyebabkan kekuasaan beliau di dalam PAS itu akhirnya terburai dengan mengenal pasti perubahan-perubahan yang telah berlaku di dalam mahupun di luar PAS di dalam jangka waktu itu dan dengan mengenal pasti bentuk reaksi yang telah diberikan oleh beliau terhadap perubahan-perubahan itu, kajian ini juga mempunyai matlamat khusus untuk merungkaikan satu fasa terpenting daripada perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda, iaitu fasa penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dan Barisan Nasional di antara tahun-tahun 1973 dan 1977.¹²⁵ Penelitian ke atas proses yang membawa kepada kewujudan kerjasama di antara

¹²⁵ Mengikut Mohd Fadli Ghani, fasa penyertaan PAS di dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS dan Barisan Nasional di antara tahun-tahun 1973 dan 1977 ini merupakan fasa kemuncak perjuangan PAS. Tulis beliau: "Sepanjang 50 tahun perjuangannya, PAS boleh dianggap telah melalui lima tahap perkembangan, iaitu tahap kemunculan (1951-1959), tahap kebangkitan (1959-1973), tahap kemuncak (1973-1977), tahap kejatuhan (1977-1990) dan tahap kebangkitan semula (mulai dari 1990) (Mohd

Pada UMNO ini, juga ke atas proses yang membawa kepada keterburaiannya, diharapkan akan mampu memahami mana-mana golongan yang mungkin berminat untuk menyatukan kembali PAS dan UMNO di dalam satu barisan¹²⁶ mengenai faktor-faktor yang telah pernah menyatu, dan meleraikan semula, PAS dan UMNO sebelum ini.

Penggunaan Sumber Utama

Kembali kepada permasalahan asal kita, iaitu bahawa kelemahan kebanyakan hasil kajian yang telah pernah dibuat ke atas PAS sebelum ini adalah disebabkan oleh kegagalan para pengkajinya untuk mengalaskan kajian-kajian mereka dengan maklumat yang cukup, khususnya maklumat yang diperolehi daripada dokumen-dokumen rasmi PAS sendiri: Tidak dinafikan bahawa sesetengah pengkaji sememangnya telah berusaha

Fadli Ghani (2003). Dewan Pemuda PAS: Suatu Kajian Terhadap Tahap-Tahap Perkembangan Organisasi Dalam Era Bertindak, 1975-2003. Universiti Kebangsaan Malaysia. Hlm. 27).

¹²⁶ Lihat umpamanya kenyataan-kenyataan terbuka Presiden ABIM, Ahmad Azam Abdul Rahman ("ABIM sokong pertemuan tiga pemimpin", dlm. Berita Harian, 5 Januari 2001; dan "Isu Palestin titik pertemuan", dlm. Berita Minggu, 12 Mei 2002) dan Ketua Pengarah DBP, Abdul Aziz Deraman ("Isu Palestin titik pertemuan", dlm. Berita Minggu, 12 Mei 2002), malah kenyataan terbuka Menteri Besar Selangor, Dr Mohamad Khir Toyo, juga ("Orang Melayu Malaysia masih dihormati", dlm. Minggu Melayu, 2 Mei 2004). Sementara sesetengah pemimpin tertinggi PAS secara peribadinya diketahui turut berminat untuk menyatukan kembali PAS dan UMNO di dalam satu barisan, setakat ini hanya Pengarah Pusat Penyelidikan PAS Pusat, Dr Dzulkifli Ahmad, yang kelihatan mempunyai keberanian untuk meluahkannya secara terbuka kepada ahli-ahli PAS, itu pun dengan menggunakan ayat-ayat yang agak kabur dan di dalam bahasa yang hanya difahami oleh sebahagian kecil daripada mereka sahaja (bahasa Inggeris). Tulis Dr Dzulkifli Ahmad: *"UMNO is reinventing its relationship with Islam. It has debunked secularism and the 'secular state' much to the anguish and anxiety of non-muslim friends and foes. UMNO is not outdoing PAS, but it has simply got to survive. PAS conversely is adjusting to a wider dynamic democracy. The experiment of both parties is not without its 'downsides' but the 'upsides' could be equally promising. Herein lies the future political landscape of Malaysia. If only we could stop 'playing to the gallery' and rise above partisan and parochial interests, as a nation, we are in for a better and brighter future"* ("Playing to the gallery", dlm. Harakah, 1-15 Julai 2003). Di dalam nada yang hampir sama, seorang ahli akademik pula pernah mencadangkan agar satu kajian yang bertajuk "Masa Depan Politik Muslim: Landasan Baru Dan Elemen Penyatu Dalam Pelaksanaan Undang-Undang Islam Di Malaysia" dapat dibuat bagi memastikan apakah ada kemungkinan PAS dan UMNO dapat dipertemukan di dalam "satu wadah, satu tindakan dan satu aspirasi dalam menentukan kelangsungan pelaksanaan undang-undang Islam di Malaysia" kerana, mengikut beliau, kajian beliau sendiri menunjukkan bahawa "perbezaan (di) antara PAS dan UMNO di dalam isu (ini) bukanlah bertitik-tolak daripada perkara dasar, tetapi berasaskan kepada masalah pendekatan", juga kerana "politik Muslim dekad 1990-an mula menampilkan ciri-ciri perubahan dengan nilai-nilai pengIslamaman UMNO dan pendemokrasian PAS" (Hasan Bahrom (2001). Masalah Cita-Cita Politik Dalam Melaksanakan Undang-Undang Islam Di Malaysia. Universiti Malaya. Hlm. 326-327).

untuk mendapatkan dokumen-dokumen ini, tetapi pergantungan mereka kepada Pejabat-
Pejabat PAS menyebabkan usaha mereka tidak menemui kejayaan sama ada kerana
"pentadbiran PAS sangat lemah" di mana "minit mesyuarat yang lama dan segala macam
risalah hilang atau tidak disimpan dengan baik"¹²⁷ atau kerana "*PAS officers have been
reluctant to co-operate, particularly in revealing their strategy and activities*".¹²⁸ Di
sebalik dakwaan kegagalan para pemimpin PAS untuk menjaga,¹²⁹ juga di sebalik
dakwaan keengganan mereka untuk mendedahkan,¹³⁰ dokumen-dokumen PAS, tekad
yang amat kuat--yang disertai dengan perancangan yang amat rapi, juga kesanggupan
untuk tidak membataskan penggunaan masa, tenaga dan sumber kewangan kerananya--
tentunya akan memungkinkan dokumen-dokumen berkenaan terhimpun juga akhirnya.

¹²⁷ Ahmad Kamar Abdul Rahman (1984). *Parti Islam Se-Malaysia Di Peringkat Negeri (Kedah) dan Di Peringkat Kawasan (Kubang Pasu): Satu Kajian Tentang Agama, Politik Dan Kepimpinan*. Universiti Malaya. Hlm. 30 dan 293.

¹²⁸ Badlihasham Mohd Nasir (1998). *Islamic Movements in Malaysia: A Study of Dakwah in PAS and ABIM*. The University of Birmingham. Hlm. 2.

¹²⁹ Dakwaan kegagalan para pemimpin PAS untuk menjaga dokumen-dokumen PAS ini turut disokong oleh kenyataan berikut: "Ustaz Fadzil (Mohd Noor) mahu supaya keterangan dan dokumen mengenai cadangan Prof. Zulkiflee (Muhammad) (supaya PAS membuka keahliannya kepada masyarakat bukan Islam) itu dikaji, tetapi tidak ada orang yang dapat memberikan keterangan. Arkib tidak menyimpan bahan-bahan berharga PAS itu. Orang-orang yang seangkatan dengan (beliau) ingat perkara itu tetapi tidak dapat memberikan penjelasan" (Ahmad Subky Abdul Latif (2003). *Fadzil Noor: Dia Guru... Dia Kawan*. Kuala Lumpur: Penerbitan Al-Azim Sdn. Bhd. Hlm. 233).

¹³⁰ Dakwaan keengganan para pemimpin PAS untuk mendedahkan dokumen-dokumen PAS ini turut disokong oleh kenyataan berikut: "Bulan posa baru 'ni, dalam bulan posa saya pergi ke rumah dia, saya tak sebut nama, bulan posa. Dia mintak saya pergi, saya pergi, dan bila saya sampai, dia bukan kira nak berunding dengan saya, dia arah saya, begini, begini, begini, arah saya serupa budak dia. Saya kata, "Aku ni bukan budak 'mung", saya kata dalam hati, bulan posa. Bahkan dia kata 'saya, "Jangan tulis barang 'ni, kalau tulis barang 'ni nantilah, nanti, begini, begini". Saya kata, "Baiklah". Baik gak, saya buat, saya tulis, tulis kemuka, dan saya berjanji kepada Jawatankuasa (Kerja) Agung, saya tidak akan bagi kertas 'ni pada siapa-siapa dan sekarang, *alhamdulillah*, saya tak bagi pada siapa-siapa, kerana barang 'ni barang kira sulit, kira peribadi, dan saya jaga barang 'ni" (Rakaman ucapan tidak berteks Pesuruhjaya Badan Perhubungan PAS Kelantan, Nik Abdul Aziz Nik Mat, di dalam majlis taklimat kepartian kepada pemimpin-pemimpin PAS Kelantan di Kota Bharu, Kelantan, pada 6 Februari 1983 (tidak bertajuk)). (Bagi tujuan rekod, tokoh yang dikatakan memberikan arahan kepada Nik Abdul Aziz Nik Mat di dalam perjumpaan peribadi mereka pada 9 Julai 1982 ini ialah Menteri Besar Kelantan di antara tahun-tahun 1959 dan 1964, Ishak Lotfi Omar (Minit Mesyuarat Dewan Harian PAS Kelantan pada 17 Julai 1982. Hlm. 1)).

Tanpa perlu memperincikan kesukaran untuk menghimpunkannya, kajian ini akan menggunakan dengan sepenuhnya dokumen-dokumen rasmi PAS yang sebelum ini begitu tersembunyi sehubungan dengan perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda, tetapi juga dalam era-era sebelumnya. Terpenting daripada dokumen-dokumen ini ialah Peringatan-Peringatan Mesyuarat Agung atau Muktamar Tahunan dan Khas¹³¹ serta Penyata-Penyata atau Laporan-Laporan Tahunan PAS,¹³² Dewan-Dewan PAS atau Badan-Badan Perhubungan PAS Negeri, juga Teks-Teks Ucapan Dasar Yang Dipertua Agung PAS,¹³³ yang menjelaskan perkembangan yang telah berlaku ke atas PAS di dalam sesuatu jangka masa yang tertentu. Sama, walaupun tidak lebih, penting ialah Minit-Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS,¹³⁴ Dewan Harian PAS Pusat,

¹³¹ Sebahagian daripada kandungan Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Pertama pada 3 Januari 1953 walau bagaimanapun telah pernah didedahkan oleh Mohd Fadli Ghani di dalam tesis sarjana beliau (Mohd Fadli Ghani (2003). Dewan Pemuda PAS: Suatu Kajian Terhadap Tahap-Tahap Perkembangan Organisasi Dalam Era Bertindak, 1975-2003. Universiti Kebangsaan Malaysia).

¹³² Sebahagian daripada kandungan Penyata Tahunan PAS 1953 walau bagaimanapun telah pernah didedahkan oleh Mohd Fadli Ghani di dalam tesis sarjana beliau (Mohd Fadli Ghani (2003). Dewan Pemuda PAS: Suatu Kajian Terhadap Tahap-Tahap Perkembangan Organisasi Dalam Era Bertindak, 1975-2003. Universiti Kebangsaan Malaysia).

¹³³ Teks-teks ucapan dasar Dr Burhanuddin al-Helmy di dalam Mesyuarat-Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-9 pada 11, 12 dan 13 Februari 1961, Kali Ke-10 pada 5 dan 6 Januari 1962, Kali Ke-11 pada 31 Disember 1962 serta 1 dan 2 Januari 1963 dan Kali Ke-12 pada 22 dan 23 Ogos 1964 walau bagaimanapun telah pernah diterbitkan oleh L Mankadir Shamsi di dalam bentuk buku. Teks-teks ucapan dasar ini walau bagaimanapun telah dipinda dengan sebegitu teruk sekali untuk menggilap imej Dr Burhanuddin al-Helmy (dan tentu sekali imej PAS juga) sebagai seorang pemimpin (dan sebagai sebuah parti politik) yang memperjuangkan ideologi kelslaman yang tulen, khususnya dengan membuang terus bahagian-bahagian penting daripada ucapan beliau yang menyentuh tentang soal perjuangan kebangsaan Melayu, dengan membuang terus istilah "bangsa Melayu" atau menggantikannya dengan istilah "umat Islam" dan dengan menggantikan beberapa istilah lain dengan istilah-istilah yang lebih berbau kelslaman (L Mankadir Shamsi (1988). PAS: Tuntutan Kebangkitan Ummah. Kuala Lumpur: GG Edar). Teks ucapan dasar Dr Burhanuddin al-Helmy di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-12 pada 22 dan 23 Ogos 1964 juga telah pernah diterbitkan oleh Kamarudin Jaffar di dalam buku beliau (Kamarudin Jaffar (1980). Dr Burhanuddin al-Helmy: Politik Melayu Dan Islam. Kuala Lumpur: Yayasan Anda Sdn Bhd--untuk versi terkininya, sila lihat Kamarudin Jaffar (2000). Dr Burhanuddin al-Helmy: Pemikiran Dan Perjuangan. Kuala Lumpur: Ikdas Sdn Bhd). Teks-teks ucapan dasar Mohd Asri Muda di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-14 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1966 dan di dalam Mesyuarat Agung Khas PAS Kali Ke-3 pada 21 Disember 1972 juga telah pernah diterbitkan oleh Kamarul Zaman Haji Yusoff di dalam buku beliau (Kamarul Zaman Haji Yusoff (1999). Perjuangan Penuh Cabaran (Sejarah PAS Kelantan). Kota Bharu: Pustaka Qamar). Teks ucapan dasar Mohd Asri Muda di dalam Muktamar Khas PAS Kali Ke-4 pada 25 Disember 1977 juga telah pernah diterbitkan semula oleh Ahmad Subky Abdul Latif (Ahmad Subky Abdul Latif (1978). Asri: Cubaan Dan Cabaran. Kuala Lumpur: Penerbitan Pena Sdn Bhd).

Badan Perhubungan PAS Negeri, Dewan Harian PAS Negeri dan Jawatankuasa Kerja Dewan-Dewan PAS yang melengkap atau memperincikan butiran-butiran perkembangan berkenaan. Turut digunakan adalah surat-surat, kertas-kertas kerja, kenyataan-kenyataan akhbar, siaran-siaran, majalah-majalah, memorandum-memorandum, manifesto-manifesto, perlembagaan-perlembagaan, nota-nota dan cenderamata-cenderamata PAS.

Penggunaan meluas dokumen-dokumen rasmi PAS ini tidaklah pula bermakna bahawa bahan-bahan rujukan lain diketepikan terus, sebaliknya ia, khususnya dokumen-dokumen rasmi kerajaan--terutamanya Warta-Warta Kerajaan Persekutuan dan Kerajaan-Kerajaan Negeri; Penyata-Penyata Dewan Rakyat, Dewan Negara dan Dewan-Dewan Undangan Negeri; Penyata-Penyata atau Laporan-Laporan Pilihan Raya Umum; tetapi juga kertas-kertas putih kerajaan, kertas-kertas perjanjian kerajaan, laporan-laporan perbicaraan mahkamah, majalah-majalah rasmi kerajaan dan siaran-siaran jabatan kerajaan--tetap digunakan mengikut kesesuaian keadaan. Selain beberapa sumber utama lain berupa rakaman-rakaman audio, wawancara-wawancara, peringatan-peringatan perjumpaan atau kongres, teks-teks ucapan, surat-surat, kenyataan-kenyataan akhbar, siaran-siaran, memorandum-memorandum, manifesto-manifesto, perlembagaan-perlembagaan dan risalah-risalah, kajian ini juga turut tidak mengenyepikan sumber-sumber kedua berupa tesis-tesis, buku-buku, artikel-artikel, akhbar-akhbar dan majalah-majalah untuk mendapatkan keterangan awal--yang ketepatannya akan disemak kembali--mengenai sesuatu perkara atau, apabila diperlukan, untuk terus digunakan sepenuhnya.

¹³⁴ Sebahagian daripada kandungan Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja PAS pada 3 April 1952 walau bagaimanapun telah pernah didedahkan oleh Mohd Fadli Ghani di dalam tesis sarjana beliau (Mohd Fadli Ghani (2003). Dewan Pemuda PAS: Suatu Kajian Terhadap Tahap-Tahap Perkembangan Organisasi Dalam Era Bertindak, 1975-2003. Universiti Kebangsaan Malaysia).

Penggunaan Sistem Kronologi

Untuk mengelakkan dari berlakunya masalah "*omission of events*", hasil kajian ini juga akan distrukturkan mengikut sistem kronologi, di mana peristiwa-peristiwa penting yang telah berlaku ke atas PAS dalam era ini akan dihuraikan mengikut tarikh kejadiannya. Selaras dengan penegasan bahawa berlakunya sesuatu peristiwa itu bukanlah secara terasing, malah bertali-temali pula dengan peristiwa-peristiwa lain yang berlaku sebelumnya, kefahaman yang menyeluruh ke atas perjalanan PAS dalam era Mohd Asri Muda juga difikirkan hanya boleh diperolehi apabila ia diperlihatkan di dalam konteks yang lebih menyeluruh. Untuk itu, setelah membincangkan latar belakang PAS di antara tahun-tahun 1951 dan 1982 di dalam bab keduanya, bab ketiga dari hasil kajian ini akan membincangkan pula perjalanan PAS dalam era-era Ahmad Fuad Hasan, Dr Abbas Alias dan Dr Burhanuddin al-Helmy dari tahun 1951 ke tahun 1965 di mana perbincangan kita akan bermula dengan peristiwa kelulusan usul untuk menubuhkan "Persatuan Ulama' Se-Malaya" di dalam Perjumpaan Alim Ulama' Se-Malaya Kali Ke-2 pada 23 Ogos 1951 dan akan berakhir dengan peristiwa penahanan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri Dr Burhanuddin al-Helmy pada 28 Januari 1965.

Di dalam bab keempat, kita akan membincangkan perjalanan PAS dari tahun 1965 ke tahun 1969 di mana perbincangan kita akan bermula dengan peristiwa pemangkuan jawatan Yang Dipertua Agung PAS oleh Mohd Asri Muda pada 29 Januari 1965 dan akan berakhir dengan peristiwa kematian Dr Burhanuddin al-Helmy pada 25 Oktober 1969. Di dalam bab ini, kita akan melihat bagaimana Mohd Asri Muda telah mengukuhkan lagi legasi perjuangan yang dibawa oleh Yang Dipertua-Yang Dipertua Agung PAS sebelum beliau--legasi yang membolehkan PAS mencapai kejayaan di

dalam Pilihan Raya Umum 1969. Di dalam bab kelima pula, kita akan membincangkan perjalanan PAS dari tahun 1969 ke tahun 1974 di mana perbincangan kita akan bermula dengan peristiwa pemangkuan sekali lagi jawatan Yang Dipertua Agung PAS oleh Mohd Asri Muda pada 5 November 1969 dan akan berakhir dengan peristiwa kelulusan ketetapan untuk meneruskan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS pada 23 September 1973. Di dalam bab ini, kita akan melihat bagaimana Mohd Asri Muda telah melakukan suatu perkara yang belum pernah dilakukan oleh Yang Dipertua-Yang Dipertua Agung PAS sebelum ini, iaitu melorongan PAS ke dalam Kerajaan Campuran Perikatan-PAS.

Di dalam bab keenam, kita akan membincangkan perjalanan PAS dari tahun 1974 ke tahun 1977 di mana perbincangan kita akan bermula dengan peristiwa penubuhan Barisan Nasional pada 1 Jun 1974 dan akan berakhir dengan peristiwa kelulusan usul undi tidak percaya terhadap Menteri Besar Kelantan, Mohamad Nasir, pada 15 Oktober 1977. Di dalam bab ini, kita akan melihat bagaimana Mohd Asri Muda mengemudi haluan PAS yang telah bertukar identitinya daripada asalnya sebuah parti pembangkang semata-mata kepada sebuah komponen satu gabungan baru parti-parti yang memerintah negara ini (Barisan Nasional). Di dalam bab ketujuh pula, kita akan membincangkan perjalanan PAS dari tahun 1977 ke tahun 1982 di mana perbincangan kita akan bermula dengan peristiwa perisytiharan darurat di Kelantan pada 8 November 1977 dan akan berakhir dengan peristiwa pengunduran Mohd Asri Muda dari jawatan Yang Dipertua Agung PAS pada 23 Oktober 1982. Di dalam bab ini, kita akan melihat bagaimana penyingkirannya dari Barisan Nasional telah memaksa PAS menjarakkan dirinya dari UMNO bagi memperkukuhkan kedudukannya sebagai sebuah parti pembangkang--usaha yang mempertembungkan Mohd Asri Muda dengan golongan ulama' di dalam PAS.

Mohd Asri Muda Di Dalam Kepimpinan PAS

Mohd Asri Muda¹³⁵ mula dilibatkan di dalam kepimpinan tertinggi parti apabila beliau, yang memperolehi 21 undi, mengalahkan Muhammad Hanif, yang memperolehi 10 undi, di dalam pertandingan merebut jawatan Setiausaha Kewangan PAS di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-2 pada 26 dan 27 Ogos 1953.¹³⁶ Pemilihan ini ternyata telah membuka jalan kepada perlantikan beliau sebagai Ahli Jawatankuasa Tadbir PAS pada 11 September 1953,¹³⁷ juga kepada pemilihan beliau sebagai salah seorang wakil PAS di dalam mesyuarat kali kedua Perhimpunan Kebangsaan pada 11 Oktober 1953.¹³⁸ Walaupun tidak dicalonkan untuk menandingi sebarang jawatan di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1954,¹³⁹ beliau telah selanjutnya diamanahkan untuk memegang jawatan Pesuruhjaya "Bagi

¹³⁵ Disebabkan kajian ini bukanlah sebuah kajian biografi, dan disebabkan latar belakang kehidupan awal Mohd Asri Muda sebelum beliau menyertai PAS "dalam tahun 1953" telah banyak didedahkan oleh pengkaji-pengkaji lain, malah oleh beliau sendiri, di tempat-tempat lain, maka cukuplah untuk disebutkan di sini bahawa beliau--yang dilahirkan di Kampung Masjid, Kota Bharu, Kelantan, pada 10 Oktober 1923--telah "mendapat pendidikan agama, bahasa Inggeris dan Melayu di Sekolah Majlis Agama Islam Kelantan" di samping "dipilih untuk belajar di Marai Koa Kunrensyo Jepun di Melaka di waktu pemerintahan Jepun"; telah "pernah berkhidmat sebagai guru di Sekolah Ehya-us-Shariff Gunung Semanggol" di samping "(pernah) menjadi wartawan akhbar Majlis dan pengarang majalah *Penyedar*"; dan telah pernah menjawat jawatan "Penolong Setiausaha PMK di antara tahun-tahun 1945 dan 1946" di samping menjawat jawatan "Setiausaha Dewan Pimpinan IIM di antara tahun-tahun 1947 dan 1948" (Risalah bertarikh Oktober 1975 bertajuk "(Biodata Rasmi) Dato' Haji Mohd Asri Haji Muda, Menteri Tanah, Galian dan Tugas-Tugas Khas. Hlm. 1).

¹³⁶ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-2 pada 26 dan 27 Ogos 1953. Hlm. 9. Mohd Asri Muda telah dicalonkan oleh PAS Sentul manakala Muhammad Hanif pula telah dicalonkan oleh Jawatankuasa Agung PAS.

¹³⁷ Penyata Tahunan PAS 1953/1954. Hlm. 17. Perlantikan Mohd Asri Muda sebagai Ahli Jawatankuasa Tadbir PAS ini bukanlah dibuat di atas sifat beliau sebagai seorang individu tetapi adalah dibuat di atas jawatan beliau sebagai Setiausaha Kewangan PAS.

¹³⁸ Ibid. Hlm. 18 dan 20. Mesyuarat Jawatankuasa Tadbir PAS pada 8 Oktober 1953 telah sebenarnya melantik "Muhammad Hanif dan Setiausaha Agung PAS" untuk mewakili PAS di dalam mesyuarat ini dan nama Mohd Asri Muda sebagai wakil PAS hanya ditimbulkan sebagai pengganti kedua kepada Setiausaha Agung PAS sekiranya beliau mengalami keuzuran (pengganti pertama kepada beliau adalah Zabidi Ali). Secara kebetulannya, kedua-dua Setiausaha Agung PAS dan Zabidi Ali mengalami keuzuran sekaligus membuka jalan kepada Mohd Asri Muda untuk mewakili PAS di dalamnya.

Daerah Pantai Timur Tanah Melayu" oleh Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 26 dan 27 November 1954,¹⁴⁰ jawatan yang kemudiannya diubah menjadi Pesuruhjaya "Bagi Negeri Kelantan dan Terengganu" oleh Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 13 dan 14 Januari 1956¹⁴¹ dan menjadi Pesuruhjaya "Bagi Negeri Kelantan" oleh Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 1 Oktober 1957.¹⁴²

Setelah memenangi jawatan Ahli Jawatankuasa Kerja Agung PAS dengan undi tertinggi di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-4 pada 26, 27 dan 28 Disember 1955¹⁴³--kemenangan yang berjaya beliau pertahankan di dalam Mesyuarat-Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956¹⁴⁴ dan Kali Ke-6 pada 24 dan 25 Ogos 1957¹⁴⁵--Mohd Asri Muda telah, pada 30 Jun 1956,

¹³⁹ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1954. Hlm. 13. Jawatan Setiausaha Kewangan PAS telah dihapuskan di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-3 ini.

¹⁴⁰ Penyata Tahunan PAS 1954/1955. Hlm. 18-19.

¹⁴¹ Penyata Tahunan PAS 1955/1956. Hlm. 2.

¹⁴² Penyata Tahunan PAS 1957/1958. Hlm. 23. Mohd Asri Muda kekal memegang jawatan Pesuruhjaya Badan Perhubungan PAS Kelantan, melalui perlantikan semula beliau oleh Mesyuarat-Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 25 Januari 1959 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 25 Januari 1959. Hlm. 2), pada 28 Disember 1959 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 28 Disember 1959. Hlm. 1) dan pada 17 April 1961 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 17 April 1961. Hlm. 2), sehinggalah beliau digantikan oleh Khaidir Khatib yang telah dilantik untuk mengambil-alih jawatan ini di dalam Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 8 Januari 1962 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 8 dan 14 Januari 1962. Hlm. 3). Mohd Asri Muda telah sekali lagi dilantik sebagai Pesuruhjaya Badan Perhubungan PAS Kelantan di dalam Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 17 Ogos 1975 (Minit Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 17 Ogos 1975. Hlm. 2) dan beliau kekal memegang jawatan ini sehinggalah beliau digantikan oleh Ishak Lotfi Omar yang telah dilantik untuk mengambil-alih jawatan ini di dalam Mesyuarat Jawatankuasa Kerja Agung PAS pada 10 Ogos 1977 (Penyata Tahunan PAS 1977/1978. Hlm. 5 dan 6).

¹⁴³ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-4 pada 26, 27 dan 28 Disember 1955. Hlm. 15-16.

¹⁴⁴ Kertas Mesyuarat (Agung Tahunan PAS Kali Ke-5 pada 23, 24 dan 25 Disember 1956). Bil. 7. Hlm. 1.

¹⁴⁵ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-6 pada 24 dan 25 Ogos 1957. Hlm. 20. Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-6 ini telah bersetuju untuk melantik semula semua Ahli Jawatankuasa Kerja Agung PAS bagi sesi 1956/1957 menjawat jawatan itu bagi sesi 1957/1958.

dilantik pula sebagai "pengurus dan pengarang majalah Suara Islam"¹⁴⁶ di samping telah, pada 22 Mei 1958, turut dilantik sebagai salah seorang "perangka manifesto PAS".¹⁴⁷ Di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-7 pada 25, 26 dan 27 Disember 1958 pula, beliau telah dipilih menjadi Pengerusi Tetap PAS setelah beliau, yang memperolehi undi "yang banyak", mengalahkan Othman Hamzah, yang hanya memperolehi 4 undi sahaja¹⁴⁸--kemenangan yang berjaya beliau pertahankan di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-8 pada 26, 27 dan 28 Disember 1959¹⁴⁹ setelah usaha beliau untuk merebut jawatan Naib Yang Dipertua Agung PAS menemui kegagalan apabila beliau hanya memperolehi 27 undi sahaja berbanding 34, 39 dan 39 undi yang diperolehi oleh Hasan Adli Arshad, Mohd Taha Kalu dan Othman Abdullah masing-masingnya.¹⁵⁰

Mohd Asri Muda akhirnya berjaya merebut jawatan Naib Yang Dipertua Agung PAS setelah beliau, yang memperolehi 41 undi, mengalahkan Othman Abdullah, Raja Mohd Hanifah Abdul Ghani, Baharuddin Abdul Latif dan Abu Bakar Hamzah yang memperolehi 40, 25, 15 dan 14 undi masing-masingnya di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-10 pada 5 dan 6 Januari 1962.¹⁵¹ Beliau telah seterusnya memenangi jawatan Timbalan Yang Dipertua Agung PAS di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-12 pada 22 dan 23 Ogos 1964 setelah beliau, yang memperolehi

¹⁴⁶ Penyata Tahunan PAS 1955/1956. Hlm. 2.

¹⁴⁷ Penyata Tahunan PAS 1957/1958. Hlm. 25. Selain Mohd Asri Muda, "perangka-perangka manifesto PAS" yang lain ialah Dr Burhanuddin al-Helmy dan Zulkiflee Muhammad.

¹⁴⁸ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-7 pada 25, 26 dan 27 Disember 1958. Hlm. 10-11.

¹⁴⁹ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-8 pada 26, 27 dan 28 Disember 1959. Hlm. 9.

¹⁵⁰ Ibid. Hlm. 7-8. Jawatan ini telah akhirnya dimenangi oleh Othman Abdullah setelah beliau, yang memperolehi 75 undi, mengalahkan Mohd Taha Kalu, yang memperolehi 65 undi, di dalam pengundian kali kedua yang dibuat di antara mereka.

¹⁵¹ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-10 pada 5 dan 6 Januari 1962. Hlm. 17.

115 undi, mengalahkan Abu Bakar Hamzah, yang memperolehi 40 undi¹⁵²--kemenangan yang berjaya beliau pertahankan tanpa bertanding di dalam Mesyuarat-Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-14 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1966¹⁵³ dan Kali Ke-15 dan Ke-16 pada 19, 20, 21 dan 22 April 1968.¹⁵⁴ Di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-17 pada 18, 19 dan 20 Jun 1971 pula, beliau telah memenangi tanpa bertanding jawatan Yang Dipertua Agung PAS¹⁵⁵ dan kekal--di sebalik cabaran Abu Bakar Hamzah di dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-19 pada 21, 22 dan 23 September 1973¹⁵⁶--di dalamnya sehingga ke tarikh pengunduran beliau pada 23 Oktober 1982.¹⁵⁷

Mohd Asri Muda Di Dalam Pilihan Raya

Di dalam Pilihan Raya Umum Kali Pertama, yang di peringkat Dewan Rakyat telah dilangsungkan pada 27 Julai 1955¹⁵⁸ dan di peringkat Dewan Undangan Negeri

¹⁵² Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-12 pada 22 dan 23 Ogos 1964. Hlm. 21-22.

¹⁵³ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-14 pada 12, 13 dan 14 Ogos 1966. Hlm. 22-23.

¹⁵⁴ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-15 dan Ke-16 pada 19, 20, 21 dan 22 April 1968. Hlm. 31.

¹⁵⁵ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Ke-17 pada 18, 19 dan 20 Jun 1971. Hlm. 26.

¹⁵⁶ "Dato' Asri kalahkan Bakar Hamzah (Dua muka baru dalam Jawatankuasa Agung PAS)", dlm. Utusan Melayu, 24 September 1973; "Asri dipilih semula ketua PAS (Bakar Hamzah dapat 34 undi)", dlm. Utusan Malaysia, 24 September 1973; dan "Dato' Asri dipilih lagi ketua PAS (Bakar Hamzah tewas)", dlm. Berita Harian, 24 September 1973. Cabaran Abu Bakar Hamzah ini walau bagaimanapun bukanlah satu cabaran yang kuat kerana beliau hanya dicalonkan oleh 4 cawangan sahaja, iaitu Pasir Mas Hilir, Telok Anson, Hutan Melintang dan Kapar, berbanding Mohd Asri Muda yang dicalonkan oleh 44 cawangan (Peringatan bertajuk "Calon-Calon Pegawai Dan Ahli Jawatankuasa Kerja Agung PAS Bagi Tempoh Masa 1973-1975" (tidak bertarikh). Hlm. 1).

¹⁵⁷ Peringatan Mesyuarat Agung Tahunan PAS Kali Ke-21 pada 29 dan 30 Julai 1975. Hlm. 39; Peringatan Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-23 pada 23, 24 dan 25 Julai 1977. Hlm. 31; Peringatan Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-25 pada 7, 8 dan 9 September 1979. Hlm. 13; Peringatan Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-27 pada 17, 18 dan 19 April 1981. Hlm. 16; dan Peringatan Mukhtar Tahunan PAS Kali Ke-28 pada 23 dan 24 Oktober 1982. Hlm. 16-17.

¹⁵⁸ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 1 dan 25.

Kelantan telah dilangsungkan pada 19 September 1955,¹⁵⁹ Mohd Asri Muda hanya menandingi kerusi Dewan Rakyat Kelantan Timor sahaja. Beliau walau bagaimanapun bukan setakat mengalami kekalahan, malah telah kehilangan wang pertaruhan, setelah hanya mampu memperolehi 2,292 undi berbanding 30,954 undi yang diperolehi oleh Nik Hassan Nik Yahya, calon Perikatan.¹⁶⁰ Kekalahan ini tidak menghalang beliau dari menyertai Pilihan Raya Umum Kali Ke-2, yang di peringkat Dewan Rakyat telah dilangsungkan pada 19 Ogos 1959¹⁶¹ dan di peringkat Dewan Undangan Negeri Kelantan telah dilangsungkan pada 24 Jun 1959.¹⁶² Di peringkat Dewan Undangan Negeri Kelantan, beliau telah memenangi kerusi Kota Bharu Tengah setelah beliau, yang memperolehi 4,357 undi, berjaya mengalahkan calon Perikatan, Hassan Ya'acob, yang memperolehi 1,206 undi¹⁶³ manakala di peringkat Dewan Rakyat pula beliau telah turut mencapai kemenangan di Pasir Puteh setelah beliau, yang memperolehi 12,284 undi, berjaya mengalahkan calon Perikatan, Mohamed Idris, yang memperolehi 6,630 undi.¹⁶⁴

Pilihan Raya Umum Kali Ke-3, yang telah dilangsungkan serentak pada 25 April 1964,¹⁶⁵ menyaksikan Mohd Asri Muda berjaya mempertahankan kedua-dua kerusi beliau di mana di Kota Bharu Tengah, beliau, yang memperolehi 4,724 undi, telah

¹⁵⁹ Supplement to Federation of Malaya Government Gazette: Kelantan, 4 August 1955, No. 252; dan Supplement to Federation of Malaya Government Gazette: Kelantan, 13 October 1955, No. 324.

¹⁶⁰ Report on the First Election of Members to the Legislative Council of the Federation of Malaya. Hlm. 75. Majoriti yang diperolehi oleh Nik Hassan Nik Yahya ialah sebanyak 26,935 undi. Turut bertanding ialah Nik Ahmed Haji Nik Mahmood, calon PN, dan Mohamed Ibrahim, calon Bebas, yang masing-masingnya memperolehi 4,019 dan 883 undi.

¹⁶¹ Report on the Parliamentary and State Elections 1959. Hlm. 1 dan 6.

¹⁶² Ibid. Hlm. 5.

¹⁶³ Ibid. Hlm. 37. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 3,151 undi. Turut bertanding ialah Salleh Daud, calon PN, dan Mohd Noor Omar, calon SF, yang masing-masingnya memperolehi 401 dan 118 undi.

¹⁶⁴ Ibid. Hlm. 52. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 5,654 undi.

mengalahkan calon Perikatan, Ibrahim Mohamed, yang memperolehi 2,488 undi¹⁶⁶ manakala di Pasir Puteh, beliau, yang memperolehi 11,798 undi, telah mengalahkan seorang lagi calon Perikatan, Idris Ismail, yang memperolehi 10,393 undi.¹⁶⁷ Di dalam Pilihan Raya Umum Kali Ke-4, yang telah dilangsungkan pada 10 Mei 1969,¹⁶⁸ pula, beliau sekali lagi berjaya mempertahankan kerusi Kota Bharu Tengah setelah beliau, yang memperolehi 4,917 undi, telah mengalahkan calon Perikatan, Mohd Nor Daud, yang memperolehi 3,308 undi.¹⁶⁹ Di peringkat Dewan Rakyat, beliau, yang tidak lagi menandingi kerusi Pasir Puteh, telah memenangi kerusi Kota Bharu Hulu setelah beliau, yang memperolehi 15,051 undi, berjaya mengalahkan seorang lagi calon Perikatan, Ali Husin, yang memperolehi 10,021 undi.¹⁷⁰ Sejurus sebelum dilantik menyertai kabinet Persekutuan ekoran pembentukan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS pada awal tahun 1973, beliau telah melepaskan kerusi Kota Bharu Tengah yang beliau menangi ini.¹⁷¹

¹⁶⁵ Penyata Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum Parlimen (Dewan Rakyat) dan Dewan-Dewan Negeri, Tahun 1964, bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu. Hlm. 18.

¹⁶⁶ Ibid. Hlm. 79. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 2,236 undi.

¹⁶⁷ Ibid. Hlm. 150. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 1,405 undi.

¹⁶⁸ Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969. Hlm. 1, 9, 29 dan 37.

¹⁶⁹ Ibid. Hlm. 75. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 1,609 undi. Turut bertanding ialah Wan Mustapha Ali, calon Bebas, yang memperolehi 130 undi.

¹⁷⁰ Ibid. Hlm. 54. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 5,030 undi. Turut bertanding ialah Khadijah Mohd Sidek, calon Bebas, yang memperolehi 235 undi. Calon PAS yang mengambil-alih tempat Mohd Asri Muda di Pasir Puteh, iaitu Wan Sulaiman Ibrahim, turut menang dengan majoriti 265 undi (Ibid. Hlm. 54) manakala Ahli Dewan Rakyat Kota Bharu Hulu yang tempatnya diambil-alih oleh Mohd Asri Muda, iaitu Hussain Rahimi Saman, pula telah tidak diletakkan untuk bertanding di mana-mana kerusi di dalam pilihan raya umum ini (Ibid. Hlm. 54-55 dan 74-78).

¹⁷¹ Minit Mesyuarat Khas Badan Perhubungan PAS Kelantan pada 26 Disember 1972. Hlm. 1. Kerusi Kota Bharu Tengah ini telah berjaya dipertahankan oleh Salahuddin Abdullah setelah beliau, yang memperolehi 4,666 undi, mengalahkan calon Bebas, Mohd Nordin Haji Ahmad Tok Kenali, yang memperolehi 2,149 undi, dan calon SF, Nik Mohd Ziz Nik Mohd Min, yang memperolehi 439 undi di dalam satu pilihan raya kecil yang telah dilangsungkan pada 10 Februari 1973 (Warta Kerajaan Negeri Kelantan, 18 Januari 1973, No. 32; dan Warta Kerajaan Negeri Kelantan, 15 Mac 1973, No. 89).

Pilihan Raya Umum Kali Ke-5, yang telah dilangsungkan pada 24 Ogos 1974,¹⁷² menyaksikan Mohd Asri Muda hanya bertanding di peringkat Dewan Rakyat sahaja dalam mana beliau berjaya memenangi kerusi Nilam Puri setelah beliau, yang memperolehi 15,736 undi, telah berjaya mengalahkan calon BB, Eshah Abdullah, yang memperolehi 4,409 undi.¹⁷³ Beliau sekali lagi hanya bertanding di peringkat Dewan Rakyat di dalam Pilihan Raya Umum Kali Ke-6 yang telah dilangsungkan pada 8 Julai 1978.¹⁷⁴ Beliau, yang memperolehi 12,000 undi, walau bagaimanapun telah dikalahkan oleh calon Perikatan, Syed Ahmad Syed Mahmud Shahabudin, yang memperolehi 14,747 undi, di Padang Terap, Kedah.¹⁷⁵ Pilihan Raya Umum Kali Ke-7 yang telah

¹⁷² Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 1, 10, 25 dan 33.

¹⁷³ Ibid. Hlm. 47. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 11,327 undi.

¹⁷⁴ Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 1, 13, 39 dan 50. Mohd Asri Muda telah tidak menyertai Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan yang telah dilangsungkan pada 11 Mac 1978 (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 26-30), tetapi kerusi Dewan Undangan Negeri yang telah ditandingi oleh beliau di dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1959, 1964 dan 1969, iaitu kerusi Kubang Kerian, telah gagal dipertahankan oleh Salahuddin Abdullah di dalam Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan ini apabila beliau, yang memperolehi 2,900 undi, telah dikalahkan oleh calon BERJASA, Nik Bahari Shah Jusoh, yang memperolehi 5,252 undi (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan, 1978. Hlm. 27).

¹⁷⁵ Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 69. Majoriti yang diperolehi oleh Syed Ahmad Syed Mahmud Shahabudin ialah sebanyak 2,747 undi. Kerusi Padang Terap telah, di dalam Pilihan Raya Umum 1974 sebelumnya, dimenangi tanpa bertanding oleh calon Barisan Nasional dari PAS, Ahmad Shukri Abdul Shukur (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu dan Sarawak Tahun 1974. Hlm. 44). Ahmad Shukri Abdul Shukur telah tidak diletakkan untuk bertanding di mana-mana kerusi di dalam Pilihan Raya Umum 1978 ini (Penyata Pilihan Raya Umum Dewan Rakyat dan Dewan-Dewan Undangan Negeri kecuali Dewan-Dewan Undangan Negeri Kelantan, Sabah dan Sarawak 1978. Hlm. 68-70 dan 91-94). Kerusi Dewan Rakyat yang ditandingi oleh Mohd Asri Muda di dalam Pilihan Raya-Pilihan Raya Umum 1969 dan 1974, iaitu kerusi Nilam Puri, juga telah gagal dipertahankan oleh Mustapha Ibrahim di dalam Pilihan Raya Umum 1978 ini apabila beliau, yang memperolehi 10,874 undi, telah dikalahkan oleh calon Barisan Nasional, Mohamed Ali, yang memperolehi 13,031 undi (Ibid. Hlm. 71). Komen Firdaus Haji Abdullah: *"Perhaps (the notion that the battle in Kedah would be a fight for survival by PAS) partially explained why Dato' Asri chose to contest in Kedah, but why he chose the Padang Terap constituency instead of a relatively safe seat in Kedah (for instance, Kota Setar) remained debatable"* (Firdaus Haji Abdullah, PAS and the 1978 Election, dlm. Harold Crouch, et. al. (eds.) (1980). *Malaysian Politics and the 1978 Elections*. Kuala Lumpur: Oxford University Press. Hlm. 85).

dilangsungkan pada 22 April 1982¹⁷⁶ menyaksikan beliau kembali memenangi kerusi Dewan Undangan Negeri Kelantan, iaitu di Kubang Kerian, setelah beliau, yang memperolehi 6,395 undi, telah berjaya mengalahkan calon Perikatan, Muhamad @ Mohamad Rasidi Abdullah, yang memperolehi 5,481 undi.¹⁷⁷ Walaupun begitu, di peringkat Dewan Rakyat, iaitu di Nilam Puri, beliau, yang memperolehi 13,890 undi, telah dikalahkan oleh calon Perikatan, Mohamed Ali, yang memperolehi 15,029 undi.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Laporan Pilihan Raya Umum Malaysia 1982. Hlm. 1, 13, 35 dan 45.

¹⁷⁷ Ibid. Hlm. 95. Majoriti yang diperolehi oleh Mohd Asri Muda ialah sebanyak 914 undi. Calon yang diletakkan oleh PAS untuk menandingi kerusi Kubang Kerian ini di dalam Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Kelantan 1978, iaitu Salahuddin Abdullah, telah diletakkan untuk bertanding di kerusi Dewan Rakyat Kota Bharu di dalam Pilihan Raya Umum 1982 ini tetapi beliau, yang memperolehi 13,454 undi, telah dikalahkan oleh calon Barisan Nasional, Tengku Ahmad Rithaudeen Tengku Ismail, yang memperolehi 21,424 undi (Ibid. Hlm. 69).

¹⁷⁸ Ibid. Hlm. 69. Majoriti yang diperolehi oleh Mohamed Ali ialah sebanyak 1,139 undi. Kerusi Dewan Rakyat yang ditandingi oleh Mohd Asri Muda di dalam Pilihan Raya Umum 1978, iaitu kerusi Padang Terap, telah ditandingi oleh Sudin Wahab di dalam Pilihan Raya Umum 1982 ini, tetapi beliau juga telah turut mengalami kekalahan apabila beliau hanya memperolehi 12,329 undi berbanding 18,637 undi yang diperolehi oleh calon Barisan Nasional, Syed Ahmad Syed Mahmud Shahabudin (Ibid. Hlm. 66).